

**MÜHASİBAT UÇOTU İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN
AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ: KİÇİK VƏ ORTA MÜƏSSİSƏLƏR ÜZRƏ
TƏDQIQAT**

Yaqubzadə Rüfanə

Magistr tezisi

Xəzər Universiteti

İqtisadiyyat və Biznes yüksək təhsil fakültəsi

Biznesin İdarə Edilməsi Üzrə Magistr Dərəcəsi

Elmi rəhbər: Dos. Elsevər İbadov

Baku, Azerbaijan

Sentyabr, 2023

REFERAT

Tədqiqatın önəmi və aktualığı: Azərbaycanın kiçik və orta müəssisələrində mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin tətbiqi ilə bağlı tədqiqat maliyyə idarəçiliyi təcrübələrinin təkmilləşdirilməsinə dair fikirlər təklif etdiyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mövzu, dəqiq uçotun aparılması, qərarların qəbul edilməsi və uyğunluq üçün texnologiyanın inteqrasiyasının səmərəli yollarını müəyyənləşdirməyə kömək edir, regionda KOS-ların böyüməsinə və rəqabət qabiliyyətinə töhfə verir. Biznes əməliyyatlarında texnologiyanın artan rolunu nəzərə alaraq, Azərbaycanda KOS-lar tərəfindən mühasibat uçotu informasiya sistemlərindən necə istifadə edildiyini anlamaq çox aktuallaşır. Tədqiqat rəqəmsal transformasiyada qlobal tendensiyalara uyğunlaşmaq və ölkədə davamlı iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və imkanlardan yararlanmaq üçün təsirli tövsiyələr təqdim edir.

Tədqiqatın metodologiyası: Dissertasiya işinin ümumi məqsədinə uyğunlaşmaq üçün birinci mərhələdə ətraflı ədəbiyyat təhlili aparılacaq, yerli və xarici kitablar, məqalələr, tədqiqat məqalələri, mühasibat uçotu standartları, qanunlar və bildirişlər nəzərdən keçiriləcək. Tədqiqatın praktiki hissəsini anket vasitəsilə toplanan məlumatlar və onların OLS metodu ilə reqressiya analizi təşkil edir. Ədəbiyyat nümunələri nəzərdən keçirilərək ortaya qoyulmuş hipotezlər OLS reqressiya metodunun tətbiqi ilə əldə edilən p dəyərinin 0.05 -dən kiçik və ya böyük olduğuna uyğun test edilmişlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatda informasiya sistemlərinin mühasibat uçotunda tətbiqi və Azərbaycandakı kiçik və orta ölçülü müəssisələrdə tətbiqi araşdırılaraq təkliflər irəli sürüləcəkdir.

Tədqiqatın nəticəsi: Tədqiqatın nəticələrinə görə MİS'in KOS-lardakı müxtəlif funksiyalara təsiri ilə bağlı bütün alternativ hipotezlər, yəni əlaqənin olduğunu göstərən fərziyyələr test edilərək təsdiq edilmişdir. Bu sistemlər təşkilatlara gələcək üçün maliyyə proqnozları yaratmağa, hədəflər təyin etməyə və effektiv strategiyalar hazırlamağa imkan verir. Tədqiqatın təhlili göstərdi ki, MİS-in qəbulu təkcə maliyyə yaxşılaşmasına və idarəetmə qərarlarının qəbulunun təkmilləşdirilməsinə deyil, həm də təşkilatın ümumi inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Açar sözlər: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri, Kiçik və Orta ölçüdə müəssisələr, İdarəetmə, Təşkilati inkişaf

ABSTRACT

Significance and Relevance of the Study: The research on the application of accounting information systems in Azerbaijan's small and medium-sized enterprises holds significant importance as it offers insights into enhancing financial management practices. It aids in identifying efficient ways to integrate technology for accurate record-keeping, decision-making, and compliance, contributing to the growth and competitiveness of SMEs in the region. Given the increasing role of technology in business operations, understanding how accounting information systems are utilized by SMEs in Azerbaijan becomes highly relevant. The study provides actionable recommendations to overcome challenges and capitalize on opportunities, aligning with global trends in digital transformation and promoting sustainable economic development in the country.

Methodology of the research: In order to adapt to the general purpose of the dissertation, a detailed literature analysis will be conducted in the first stage, domestic and foreign books, articles, research articles, accounting standards, laws and notices will be reviewed. For first-hand data, it is considered appropriate to conduct a questionnaire survey and analyze the results statistically.

Scientific novelty of the research: In the research, the application of information systems in accounting and its application in small and medium-sized enterprises in Azerbaijan will be investigated and suggestions will be made.

Conclusion of the study: MIS also contributes to the improvement of customer relationship management within the organization. Customer satisfaction increases when timely and personalized services are provided through effective order tracking and inventory management. The role of MIS in financial reporting and planning cannot be underestimated. These systems allow organizations to create financial forecasts for the future, set goals and develop effective strategies. The analysis of the study showed that the adoption of MIS has a significant impact not only on financial improvement and management decision-making, but also on the overall development of the organization.

Keywords: Accounting Information Systems, Small and Medium Enterprises, Management, Organizational Development

Mündəricat

Qısaltmalar	6
Cədvəllərin siyahısı	7
GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ VƏ UÇOT İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ	10
1.1. İnformasiya sistemi və idarəetmə informasiya sistemləri	10
1.2. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin konsepti, məqsədi və əhəmiyyəti	17
1.3. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin elementləri və alt sistemləri.....	20
1.4. Mühasibat uçotunun informasiya sisteminin inkişaf prinsipləri ilə digər biznes funksiyaları arasında əlaqə.....	26
1.5. Azərbaycanda istifadə olunan mühasibat uçotu sistemi	34
II FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİ VƏ MÜHASİBAT UÇOTU İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ.....	41
2.1. KOS-ların dünya və milli iqtisadiyyatda yeri	41
2.2. KOS-larda mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin istifadəsi və əhəmiyyəti	45
2.3. Amerika və Avropada KOS-larda mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin istifadəsi	46
2.3.1. ABŞ təcrübəsi	46
2.3.2. Avropa təcrübəsi	52
2.4. Azərbaycanda mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin tətbiqi məsələləri..	55
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KOS-LARDA TƏDQİQAT	61
3.1. Mühasibat uçotunun informasiya sistemləri üzrə tədqiqatlar	61
3.2. Tədqiqatın məqsədi və əhəmiyyəti	62

3.3. Tədqiqat metodu	63
3.4. Tədqiqatın hipotezləri	65
3.5. Analiz metodu	66
3.6. Tədqiqatın nəticələri və müzakirəsi	67
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	75
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	78
Əlavə - 1	83

Qısaltmalar

BMHS - Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına

CCPA - California Consumer Privacy Act

(Kaliforniya İstehlakçı Məxfiliyi Aktı)

GDPR - General Data Protection Regulation

(Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası)

İƏİT - İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı

KOS – Kiçik və Orta Sahibkarlıq

MİS – Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri

OLS – Ordinary Least Squares (Adi ən kiçik kvadratlar)

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Əsas Biznes İnformasiya Sistemləri və Alt Sistemləri.....	13
Cədvəl 2. Azərbaycanda KOS-ların müəyyən edilməsi meyarları.....	44
Cədvəl 3. Xülasə statistik təhlil	67
Cədvəl 4. Hipotez 1	69
Cədvəl 5. Hipotez 2	70
Cədvəl 6. Hipotez 3	71

GİRİŞ

Tədqiqatın önəmi və aktualığı: Bu gün qloballaşma ilə iqtisadi baxımdan baxdıqda ölkələr arasında sərhədlər aradan qaldırılıb, ticarət liberallaşdırılıb və buna görə də bizneslər rəqabət mühitinin öhdəsindən gəlmək məcburiyyətində qalıblar. Bu şərtlərdə sağ qalmaq və rəqiblərindən fərqlənmək üçün müəssisələr daim özlərini təkmilləşdirməli və dəyişikliklərlə ayaqlaşmalıdırlar.

Rəqabət üstünlüyü qazanmağın ən vacib elementinin bilik olduğunu deyə bilərik. İnformasiyanın əldə edilməsi və səmərəli istifadəsi üçün informasiya sistemləri lazımdır. Həyatımızın hər yerində öz yerini tutan texnologiyanın bu sürətli inkişafı informasiya sistemlərinin inkişafına yol açmış və ona olan tələbatı artırmışdır. Müəssisələrin müxtəlif sahələrində yerləşən və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan idarəetmə informasiya sistemlərinin biznesin fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyi görünür. Mühasibat uçotu informasiya sistemi idarəetmə informasiya sistemləri arasında ən qədim və mühüm yeri təşkil edir. Tədqiqatın əhəmiyyəti bu kontekstdə ortaya çıxır. Bu araşdırmada Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin tətbiqinin səviyyəsini ortaya çıxarmaq üçün kiçik və orta müəssisələrdə tədqiqat aparılması məqsəd olaraq müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi akademik tədqiqatlar çərçivəsində KOS-lar üçün mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin əhəmiyyətini ortaya çıxarmaq, mühasibat uçotu informasiya sistemləri baxımından KOS-ların vəziyyətini üzə çıxarmaq və bu mövzuda gələcək tədqiqatlar üçün təkliflər verməkdir. Bu məqsədlə bu araşdırmada ilk olaraq yerli və xarici ədəbiyyatda mühasibat uçotu informasiya sistemi ilə bağlı KOS-lara dair akademik araşdırmalar müəyyən edilərək araşdırılacaqdır. Daha sonra Azərbaycanda mövcud olan KOS-lar üzrə aparılacaq sorğu vasitəsilə ilkin mənbədən məlumatlar toplanacaq və təhlil ediləcək.

Tədqiqatın metodologiyası: Dissertasiya işinin ümumi məqsədinə uyğunlaşmaq üçün birinci mərhələdə ətraflı ədəbiyyat təhlili aparılacaq, yerli və xarici kitablar, məqalələr, tədqiqat məqalələri, mühasibat uçotu standartları, qanunlar və bildirişlər nəzərdən keçiriləcək. Tədqiqatın praktiki hissəsini anket vasitəsilə

toplanan məlumatlar və onların OLS metodu ilə reqressiya analizi təşkil edir. Ədəbiyyat nümunələri nəzərdən keçirilərək ortaya qoyulmuş hipotezlər OLS reqressiya metodunun tətbiqi ilə əldə edilən p dəyərinin 0.05=dən kiçik və ya böyük olduğuna uyğun test edilmişlər.

Tədqiqat sualı: Tədqiqatın əsas sualları aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Azərbaycanda mühasibat uçotu informasiya sistemləri hansı səviyyədə tətbiq edilir?
2. Kiçik və orta ölçülü müəssisələrdə mühasibat uçotu informasiya sistemləri hansı formada tətbiq edilir?
3. Mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin əsas təsiredici faktorları hansılardır?
4. Mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin qərarvermə prosesinə təsirləri nələrdir?
5. Kiçik və orta ölçülü müəssisələrdə mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin inkişaf perspektivləri nələrdir?

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatda informasiya sistemlərinin mühasibat uçotunda tətbiqi və Azərbaycandakı kiçik və orta ölçülü müəssisələrdə tətbiqi araşdırılaraq təkliflər irəli sürüləcəkdir.

I FƏSİL. İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ VƏ UÇOT İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ

1.1. İnformasiya sistemi və idarəetmə informasiya sistemləri

İnformasiya sistemləri təşkilatların məqsədlərini, əməliyyatlarını, məhsullarını, xidmətlərini və ya ekoloji əlaqələrini dəyişdirərək biznesdə rəqibləri üzərində üstünlük əldə etməyə kömək etməklə rəqabət üstünlüyü təmin edir. İnformasiya sistemləri məlumat mənbələrini giriş kimi qəbul edən və informasiya məhsullarını çıxış kimi aşkar etmək üçün onları müəyyən transformasiya prosesindən keçirən sistemlərdir (Gökdeniz, 2005). İnformasiya sistemləri özündə daha kiçik alt sistemləri ehtiva edir. Sistem iyerarxiyası adlanan bu vəziyyət, hər sistemin özündən böyük olan başqa bir sistemin alt sistemi olduğu ifadəsi ilə müəyyən edilir. Bu əlaqəli sistemlər daim öz aralarında məlumat mübadiləsi aparırlar. Başqa sözlə, bir sistemin girişi digər sistemin çıxışı ola bilər. Sistem iyerarxiyasının bu şəkildə mövcud olmasının məqsədi ondan ibarətdir ki, hər bir sistem öz xüsusi funksiyalarını yerinə yetirir və mənsub olduğu sistemin fəaliyyətini dəstəkləyir (Esmeray & Dağlı, 2017). Biznesin güclü informasiya sistemi şirkətə daha çevik olmağa kömək edir və buna görə də xarici mühitdəki dəyişikliklərdən daha az təsirlənir. Bu səbəbdən müəssisələrin informasiya sistemlərinin gücləndirilməsi üçün lazımi resursların ayrılması müəssisənin fəaliyyətini yüksəldəcək, onun məqsəd və vəzifələrinə çatmasına kömək edəcəkdir. İnformasiya Sisteminin funksiyaları aşağıda izah edilmişdir (Şahin, 2006).

- Məlumatların hazırlanması: Bu funksiya dörd mərhələdən ibarətdir:

- Lazımi və kafi səviyyədə məlumat toplanır.
- Toplanmış məlumatlar saxlanılır.
- Məlumatların düzgünlüyü yoxlanılır.
- Məlumatlar təsnif edilir.

- Məlumatların İşlənməsi: Bu funksiyada sistemə daxil olan verilənlər; Ümumiləşdirmə, qruplaşdırma, çeşidləmə, müqayisə və çoxaltma kimi proseslər vasitəsilə nəticələrə çevrilir.

- Məlumatların idarə edilməsi: Bu funksiyaya saxlama, yeniləmə və axtarış kimi əməliyyatlar daxildir.

- Saxlama prosesi: Bu, verilənlərin arxivləşdirilməsi və lazım gələrsə, yenidən istifadə edilməsini təmin edəcək jurnal və ya verilənlər bazası yaradılması prosesidir.

- Yeniləmə prosesi: Bu proseslə saxlanılan məlumat, fəaliyyətləri və qərarları əks etdirən vəziyyətə gətirilir.

- Axtarış prosesi: Saxlanılan məlumatların istifadəyə yararlı hala salınması və ya ehtiyac yarandıqda məlumatlara çatdırılması prosesidir.

- Məlumata Nəzarət və Təhlükəsizliyi: Məlumatlar sistemə daxil edildikdən sonra emal edilərkən bəzi risklərlə qarşılaşılır. Silinmə, oğurluq, itki və saxtalaşdırma bu risklərə misaldır. Məlumata nəzarət və təhlükəsizlik bu risklərə qarşı görüləcək tədbirləri və tədbirləri əhatə edir. Bu yolla sistemə ötürülən məlumatların emal mərhələsində və hətta informasiyaya çevrilərkən dəqiqliyi və etibarlılığı təmin edilir. İnformasiya sisteminin hər bir mərhələsində məlumatların idarə edilməsinə və təhlükəsizliyinə diqqət yetirilməlidir.

- İnformasiyanın ötürülməsi: Sistemə daxil edilərək işlənmiş verilənlərin informasiyaya çevrildikdən sonra informasiya istifadəçisinə ötürülməsi funksiyasıdır. Məlumat ötürmə funksiyası hesabat və paylama əməliyyatlarını yerinə yetirir.

- Hesabat prosesi: İstehsal edilmiş məlumatlardan və ya saxlanılan məlumatlardan və ya bunların birləşməsindən ibarət hesabatların hazırlanmasıdır.

- Paylanma prosesi: Hazırlanmış hesabatların müxtəlif üsullarla və mühitlərdə informasiya istifadəçilərinə ötürülməsidir.

Təşkilatların böyüməsi ünsiyyət və təşkilati məsələlərin əhəmiyyətini artırdı. Səlahiyyət və vəzifələrin haradan başlayıb harada bitdiyi, kimin əmri alacağı və kimə cavabdeh olacağı kimi təşkilati problemlərin artması nəticəsində idarəetmə informasiya sistemində ehtiyac yaranmışdır. Böyüyən və inkişaf edən bizneslərdə hadisələri insana xas qabiliyyətlərlə idarə etmək mümkün deyil. Eyni zamanda, müxtəlif yerlərdə olmaqla müəssisənin bütün hərəkətlərini idarə etməli olan menecer dəyişən şəraitlə ayaqlaşa bilmək üçün idarəetmə texnikalarında elmi üsullardan istifadə etməlidir (Alagöz & Ortakarpuz, 2018). Biznesdə informasiya sistemləri; əməliyyat

informasiya sistemləri, idarəetmə informasiya sistemləri və korporativ dəstək sistemləri üç qrupda qruplaşdırılır (Stair & Reynolds, 2020):

- Əməliyyat informasiya sistemləri: İdarəetmə sistemləri, qeyd sistemləri və ofis avtomatlaşdırma sistemlərindən ibarət olan operativ informasiya sisteminin məqsədi müəssisənin gündəlik əməliyyatları haqqında məlumatları qeyd etmək və paylaşmaqdır.

- İdarəetmə informasiya sistemləri: Xüsusilə idarəetmə səviyyələrinin bizneslə bağlı qəbul edəcəyi qərarlarda kompüter mühitindən məlumat verən sistemdir. Qərarlara dəstək sistemləri və yüksək idarəetmə informasiya sistemləri idarəetmə informasiya sistemlərinə nümunədir.

- İnstitusional dəstək sistemləri: Digər iki sistemdən başqa dəstək sistemləri bu qrupda toplanır. Ekspert sistemləri və resursların planlaşdırılması sistemləri bu qrupun nümunələridir.

İdarəetmə, informasiya və sistem anlayışlarından ibarət olan idarəetmə informasiya sistemləri üçün ümumi qəbul edilmiş tərif yoxdur. 1970-ci illərdən ümumilikdə biznes elminin bir sahəsi kimi tətbiq edilən idarəetmə informasiya sistemi müəssisələrdə tətbiq olunsada, qaydalar yox idi. İdarəetmə informasiya sistemi elm kimi qəbul edildikdən sonra sistemin strukturu müəyyən qaydalara və elmi metodlara əsasən müəyyən edilmişdir. Müəssisələrin informasiya ehtiyaclarını daxili və xarici informasiya kimi iki qrupa ayıra bilərik (Gelinas və dig., 2017).

Daxili informasiya menecerlərə müəssisənin daxili hərəkətlərini yaxından izləməyə və nəzarət etməyə imkan verdiyi halda, xarici informasiya onlara müəssisənin xarici mühiti ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərməyə imkan verir və onlara siyasi qərarlar, hökumətin vergi və maliyyə siyasəti, qiymət və əmək haqqı səviyyələri, kapital bazarları, müəssisənin sektoru və onun rəqibləri. Mövcud vəziyyət kimi iqtisadi, siyasi və texnoloji şərtləri nəzərə alaraq gələcək üçün planlar qurmağa kömək edir. Həm daxili, həm də xarici məlumatlar qərar qəbul edənlərin hadisələrə baxışını genişləndirir. Buna görə də, lazımi anda lazımi və mənalı məlumat menecerlərin qeyri-

müəyyənliyini azaldır. Bu məlumatların dəqiqliyi və etibarlılığı qəbul ediləcək qərarların dəqiqliyini və düzgünlüyünü artıracaq (Turner və dig., 2022).

Daxili və xarici məlumat yalnız menecerlərə lazım olduqda səmərəli informasiya sistemlərinin inkişafı və istifadəsi ilə təmin edilə bilər. Xüsusilə planlaşdırma, audit və düzəldici tədbirlər üçün hazırlanmış idarəetmə informasiya sistemi müxtəlif alətlərlə menecerlərə mühasibat uçotu, istehsal, maliyyə, insan resursları və marketing kimi biznesin funksiyaları haqqında məlumat verən bir sistemdir. İdarəetmə informasiya sistemi qurumun idarə edilməsinə və idarəçiliyinə istiqamət vermək və kömək etmək üçün hazırlanmışdır. Burada nəzərdə tutulan qurum konkret qurum deyil, ümumi mənada işlənir. Dövlət müəssisələri, universitetlər, xəstəxanalar, fabriklər, idman klubları müəssisələr sayıla bilər. Bütün bu qurumların üç xüsusiyyəti var. Bunlar qurumu müəyyən edən aydın məqsədin olması, insanların bu məqsədə çatmaq üçün birgə işləməsi və hər bir qurumun spesifik kadr davranışlarını məhdudlaşdıran və müəyyən edən sistemli strukturun işlənilməsi və hazırlanmasıdır. İdarəetmə və bilik anlayışları bir-birinə bağlıdır. Müəssisədə fəaliyyətin rəşadətli idarə edilməsi bilik olmadan mümkün deyil. Qəbul ediləcək qərarlar üçün rəhbərliyin ehtiyac duyduğu məlumat idarəetmə informasiya sistemi tərəfindən təmin edilir. Bu sistemin qurulması üçün ilk növbədə alt sistemlər yaradılmalıdır. Müəssisələr əməliyyat sistemlərinə, fəaliyyət həcmlərinə, təşkilati formalarına, idarəetmə yanaşmalarına, qaydalara və digər şərtlərə uyğun olaraq bir çox alt informasiya sistemlərindən istifadə etməlidirlər. Şəkildə əsas idarəetmə informasiya sistemləri və onların alt-informasiya sistemləri göstərilir (Alagöz & Ortakarpuz, 2018).

Cədvəl 1. Əsas Biznes İnformasiya Sistemləri və Alt Sistemləri

ƏSAS BİZNES İNFORMASIYA SİSTEMLERİ				
İstehsalat İnformasiya Sistemi	Marketing İnformasiya Sistemi	İnsan Resursları İnformasiya Sistemi	Maliyyə İnformasiya Sistemi	Mühasibat uçotu informasiya sistemi

- Kompüter dəstəkli mühəndislik	- Reklam və Tanıtım	-Kompensasiyaların İdarə Edilməsi	- Kapital Büdcəsi	- Maliyyə uçotu
- Kompüter Dəstəkli İstehsalat	- Marketinqin idarəolunması	- İşçilərin İncəartlaşdırılması	- Nağd pulların idarəsi	- Xərclərin uçotu
- Maşın İdarəsi	- Bazar araşdırması	- Xidmətçi Təlimi	İdarəetmə	- İdarəetmə uçotu
- Material tələblərinin planlaşdırılması	- İstehsalın idarə edilməsi	- Karyera planlaması	- Maliyyə proqnozu	- İncəartara nəzarət
- Prosesə nəzarət	- Satış Proqnozları	- Performansın qiymətləndirilməsi	- Maliyyə Fəaliyyətinin Təhlili	- Əmək haqqı
- Al	- Satış qüvvələrinin avtomatlaşdırılması	- Kadrlar haqqında məlumat	- Maliyyə Tələblərinin Təhlili	- Əsas vəsaitlər və amortizasiya
- Robot İdarəetmə	- Satış menecmenti	- Birlik Münasibətləri	- Portfelin idarə edilməsi	- Debitor və kreditor borcları

Mənbə: Kaderli & Köroğlu, 2014

İstehsal, marketinq, insan resursları, maliyyə və mühasibat uçotu informasiya sistemləri bir-biri ilə daim informasiya mübadiləsi aparırlar. Ona görə də sistem yanaşmasına görə bu sistemləri bir-birindən müstəqil hesab etmək olmaz. Bu informasiya sistemləri arasında informasiya axını müəssisənin bütün funksiyalarını, deməli, bütün idarəetmə funksiyalarını və idarəetmə səviyyələrini birləşdirir, müəssisəni bütöv bir sistemə çevirir. İstehsal əmtəə və ya xidmətlərin fiziki olaraq dəyişdirilməsi yolu ilə dəyərinin artırılması kimi müəyyən edilə bilər. İstehsalın idarə edilməsi isə müəssisənin ehtiyac duyduğu mal və ya xidmətlərin tələb olunan keyfiyyətdə və müddətdə, minimum xərclə istehsalını təmin etmək üçün maşın, əmək və materiallar kimi istehsal amillərindən ən səmərəli istifadə edilməsidir. İstehsal informasiya sistemlərinin vəzifəsi istehsal prosesində əmtəə və ya xidmətlərin planlaşdırılması və nəzarəti ilə bağlı bütün prosesləri əhatə edəcək informasiya istehsal etmək və bu məlumatları informasiya istifadəçilərinə çatdırmaqdan ibarətdir. Bu sistemlər işçilərə və menecerlərə xammal tədarüku, istehsalın planlaşdırılması, yeni məhsulun inkişafı, material axını və istehsalda keyfiyyətə nəzarətlə bağlı məlumat

dəstəyi verir. Bu informasiya sistemi istehsal resurslarının planlaşdırılması, istehsalın icrası, istehsalla bağlı proseslərin monitorinqi və nəzarəti ilə məşğul olur. İstehsal məlumat sistemini təşkil edən alt sistemlər aşağıda verilmişdir:

- İstehsal;
- Tədqiqat və inkişaf;
- Xammal ehtiyatları və idarə edilməsi;
- Nəqliyyat;
- İstehsalın Planlaşdırılması və Nəzarət.

İstehsal informasiya sistemi ilə mühasibat uçotu informasiya sistemi arasında mühüm əlaqələr mövcuddur. Bu informasiya sistemində məlumatların böyük hissəsi mühasibat uçotu informasiya sistemi tərəfindən təmin edilir və bütün istehsal olunan məlumatlar da uçot informasiya sistemində ötürülür. Ənənəvi mənada marketinqin tərfi əmtəə və xidmət axını istehsalçıdan istehlakçıya və ya istifadəçiyə yönəldən biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsidir. Yarım əsrdir öz qüvvəsini saxlayan bu səthi tərif marketinqi yalnız satış mənasında və mövcud malların satışı kimi qəbul edirdi. Bugünkü marketinq yanaşması istehlakçı yönümlüdür və istehlakçı tələbatının ödənilməsinə əsaslanır. 1985-ci ildə dünyada ən böyük marketinq peşəkar təşkilatının (Amerika Marketinq Assosiasiyası) tərifində marketinq biznes məqsədlərinə cavab verən mübadilələr yaratmaq üçün malların, xidmətlərin və ideyaların işlənilib hazırlanması, qiymətlərinin müəyyən edilməsi, təşviqi və yayılması prosesi kimi müəyyən edilmişdir.

İnformasiyanın güc, müştərinin isə haqlı olduğu iş dünyasında menecerlərin qərar qəbul etmə vaxtı günü-gündən azalır. Biznesin davamlılığını təmin etmək üçün marketinq menecerləri ən qısa zamanda düzgün qərarlar qəbul etməlidirlər. Bu zaman müəssisələr marketinq fəaliyyətləri üçün lazım olan məlumatları marketinq informasiya sistemindən alırlar. Buna görə də marketinq informasiya sistemi menecerlərin qərar qəbul etmələri üçün zəruri infrastrukturu təşkil edir. Marketinq informasiya sistemindən faydalanan menecerlər, aldıkları sürətli və düzgün qərarlar və həyata keçirdikləri strateji addımlarla bizneslərinə rəqabət üstünlüyü təmin edirlər. Marketinq informasiya sistemləri istehlakçılar, müştərilər, digər qeyri-iş mühitləri,

biznes və marketing təşkilatı tərəfindən istehsal olunan məlumatların toplanması, işlənməsi və istifadəsi ilə məşğul olur. Daxili və xarici mühitdə müxtəlif mənbələrdən müxtəlif formatlarda ötürülən məlumatlar həmişə aydın, başa düşülən və istifadəyə hazır olmaya bilər. Bu məlumatlardan faydalanmaq üçün onlar da bir-biri ilə və marketing proqramları, planları və təcrübələri ilə müqayisə edilməli və inteqrasiya edilməlidir (Garip & Samanci, 2022).

Marketing informasiya sistemi bazar araşdırması, satış proqnozları və icmalları, təşviq və reklam, istehlak xidmətləri, satış və sifariş izləmə alt sistemlərindən ibarətdir. Kadr funksiyası müəssisə baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki hər bir müəssisədə birdən çox işçi və ya məmur çalışır və insan elementi müəssisənin ən mühüm elementidir. Kadrların idarə edilməsi müəssisə işçilərinin biznes təşkilatı ilə münasibətlərinə aid olan fəaliyyətlərlə məşğul olur. Kadrların idarə edilməsi müəssisəni lazımı insan resursları ilə təmin etmək və bu resursdan ən səmərəli şəkildə faydalanmaq üçün izləniləcək yol və üsulları göstərir.

Keçmişdə insanları maşın kimi gören kadr idarəçiliyi yanaşması əvəzinə, bu gün insanları dəyişikliyin ən mühüm elementi kimi gören insan resurslarının idarə edilməsi yanaşması keçib və insanlar strateji resurs kimi qiymətləndirilib. İnsan resurslarının idarə edilməsi, əlaqəli fəaliyyətlərini ən yaxşı şəkildə yerinə yetirmək üçün əsas funksiyalarını həyata keçirməlidir. Bu funksiyalar insan resurslarının planlaşdırılması, kadr təminatı, ölçülməsi və qiymətləndirilməsi, təlim, inkişaf, mühafizə və istehsalat əlaqələridir. Bundan əlavə, son illərdə əhəmiyyəti artan informasiya sistemləri də bu funksiyalar sırasında sayıla bilər. İnsan resursları informasiya sistemi təşkilatın öz insan resursları, kadr fəaliyyəti və təşkilatı şöbəsi və xüsusiyyətləri ilə bağlı ehtiyac duyduğu məlumatların toplanması, saxlanması, qorunması, yenilənməsi və təhlili yolu ilə müxtəlif hesabatların hazırlanmasını təmin edən bir prosesdir.

Maliyyələşdirmə qısa şəkildə lazımı vəsaitlərin müvafiq şərtlərlə təmin edilməsi və onlardan səmərəli istifadə edilməsi ilə bağlı fəaliyyətlər kimi müəyyən edilə bilər. Müəssisədə maliyyələşdirmə funksiyasını yerinə yetirən maliyyə və ya maliyyə işləri üzrə menecer, əsasən, lazımı vəsaitlərin ən əlverişli şərtlərlə əldə edilməsinə və onlardan ən səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə cavabdeh olan şəxsdir. Puldan daha

geniş termin olan fond ən ümumi maliyyələşdirmə vasitəsidir. Pul dedikdə nağd pul və ya bankda tələb olunan əmanətlər nəzərdə tutulduğu halda, fondun tərkibinə həm də nağd pula çevrilə bilən müxtəlif elementlər və lazım gəldikdə pul funksiyasını yerinə yetirə bilən digər elementlər daxildir.

Maliyyə informasiya sistemi biznesdə maliyyə resurslarını təmin edən, bu resursları biznes aktivlərinə yatan və bütün maliyyə fəaliyyətlərinə nəzarət edən informasiya sistemidir. Maliyyə informasiya sisteminin istifadəçilərin bütün maliyyə məlumat ehtiyaclarını ödəyəcək informasiya axını təmin edəcəyi gözlənilir. Bu axını təmin etmək üçün maliyyə informasiya sistemi ümumi və xüsusi təyinatlı hesabatlardan istifadə edir.

1.2. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin konsepti, məqsədi və əhəmiyyəti

Müəssisələrin məlumat sistemi biznesin fəaliyyəti ilə bağlı məlumat istehsal edən alt sistemləri ehtiva edən sistemlər toplusudur. Bu alt sistemlər lazımi məlumatları istehsal etmək üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Biznes informasiya sisteminin alt sistemlərindən biri olan mühasibat uçotu informasiya sistemi digər alt sistemlərin hər biri ilə çoxsaxəli əlaqədədir.

Mühasibat uçotu informasiya sistemi təşkilati fəaliyyətdə üç növ məlumat istehsal edir. Bunlar daxili və xarici istifadəçilər üçün mövcud olan məlumatlar və qiymətləndirmə üçün tələb olunan məlumatlardır. Mühasibat uçotu informasiya sisteminə debitor və kredit hesabı, müştərilər siyahısı, satıcı siyahısı, əvvəlki ilin maliyyə hesabatı məlumatları, kredit hesabları və bank hesabları kimi məlumatlar daxildir. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin məqsədi pul hərəkətlərinin izlənməsini asanlaşdırmaqdır. Bu informasiya sistemi satışlar, sifarişlər, qiymətlər, maliyyə strukturu, büdcə və hesabat prosesləri və inzibati uçot sistemi kimi sistemlərdən ibarətdir və xüsusilə maliyyə menecerlərinə qərar qəbul etməyə kömək edəcək məlumatları təqdim və təşkil etmək üçün istifadə olunur. Mühasibat uçotunun informasiya sistemindən aşağıdakı sahələrdə istifadə olunur (Gökdeniz, 2005):

- Maliyyə əməliyyatları və digər əlaqəli məlumatları toplamaqla mühasibat uçotu məlumat sistemində daxil olmaq,

- Məlumatların emalı,
 - İstifadəçilərin ehtiyacları çərçivəsində istehsal olunan məlumatları təmin etmək,
 - Mühasibat uçotu informasiya sistemində qeydə alınmış məlumatları sorğulamaq,
- Təsdiq edilə bilən və etibarlı mühitdə məlumat istehsal etmək üçün bütün prosesləri nəzarət altında saxlamaq.

Mühasibat uçotu informasiya sisteminin məqsədi müxtəlif insanların informasiya ehtiyaclarını müəyyən etmək və verilənləri mühasibat uçotu məlumatlarına çevirmək üçün fiziki resursları və digər elementləri bir araya gətirməkdən ibarətdir. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin üç əsas məqsədi var: gündəlik funksiyaları yerinə yetirmək, daxili və xarici qərar qəbul edənlərin qərarlarını dəstəkləmək və idarəetmə ilə bağlı problemlərin həllinə kömək etmək. Bu məqsədlər məlumatların toplanması, məlumatların işlənməsi, verilənlər bazası, prosedurlar, işçilər, təchizat və kapital kimi funksiyalarla birləşdirilir. Mühasibat uçotunun informasiya sistemi də müəssisənin strukturuna, xüsusiyyətlərinə və fəaliyyət sahəsinə uyğun olaraq dəyişir (Ömürbek, 2003).

Müəssisə informasiya sisteminin ən əsas elementi olan mühasibat uçotu informasiya sistemi, idarəetmənin aktivləri idarə etmək, biznes hərəkətlərinə nəzarət etmək və gələcək biznes fəaliyyətlərinin planlaşdırılması üçün lazım olan məlumatları təmin etmək üçün sistemdir. Mühasibat uçotu informasiya sistemi ənənəvi mühasibat uçotu funksiyasını yerinə yetirsə də, idarəetmə uçotu, xərclərin uçotu, məsuliyyət uçotu və əməliyyat büdcəsi kimi idarəetmə funksiyalarını özündə birləşdirir (Ertəş, 2016). Mühasibat uçotunun informasiya sisteminin biznesin idarə edilməsində əhəmiyyətini müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirmək olar. Yaxşı tərtib edilmiş mühasibat uçotu məlumat sisteminin biznesə əlavə edə biləcəyi dəyərlər aşağıda verilmişdir:

- Malların və ya xidmətlərin keyfiyyətini artırır. Məsələn, mühasibat uçotu məlumat sistemi maşınlarla nəzarət edə bilər və performans məqbul keyfiyyət həddinin altına düşdüündə operatorlar dərhal xəbərdar edilir. Bu, məhsulun keyfiyyətini qoruyur, tullantıların əmələ gəlməsini və xərcləri azaldır.

- Səmərəliliyi artırır. Məsələn, vaxtında istehsal yanaşması dəqiq vaxt məlumatı ilə mümkündür, çünki xammal ehtiyatları və onların yerləşdiyi yerlər haqqında davamlı, dəqiq və aktual məlumat tələb edir.

- Məlumat mübadiləsini dəstəkləyir. Məsələn, maliyyə məsləhət firmaları ən yaxşı təcrübələrini müxtəlif ofisləri arasında bölüşmək üçün informasiya sistemlərindən istifadə edirlər. İşçilər müəyyən bir müştəriyə yardım göstərəcək ekspertləri müəyyən etmək üçün şirkət məlumat bazasında axtarış edə bilirlər.

- Təchizat zəncirinin səmərəliliyini və effektivliyini artırır. Məsələn, müştərilərin inventar və müştəri sifarişini daxiletmə sistemlərinə birbaşa çıxışına icazə verilməsi satış və marketinq xərclərini azalda bilər və buna görə də müştərinin saxlanma müddətini artırma bilər.

- Daxili nəzarət strukturunu təkmilləşdirir. Müvafiq nəzarət strukturuna malik mühasibat uçotu məlumat sistemi sistemləri saxtakarlıqdan, səhvlərdən, sistem nasazlıqlarından və fəlakətlərdən qorumağa kömək edə bilər.

- Qərar vermənin səmərəliliyini artırır. Effektiv qərar qəbulu biznes üçün çox vacibdir. Mürəkkəb və çoxmərhələli fəaliyyət olan mühasibat uçotu informasiya sisteminin qərarların qəbul edilməsində rolunu növbəti bölmələrdə müzakirə olunacaq.

Mühasibat uçotu informasiya sistemi informasiya və texnologiya sistemləri sahəsinə inteqrasiya olunduqda, şirkətlərə iqtisadi-maliyyə sahələri ilə bağlı məsələlərin idarə edilməsində və nəzarətində kömək edən bir vasitədir. Şirkət böyüdükcə giriş-çıxış-satış inventar hesablarını izləmək çətinləşir, nəticədə mühasibat uçotu informasiya sisteminə ehtiyac artır. Bundan əlavə, mühasibat uçotu informasiya sistemindən istifadə ilə satış, müştərilər və gəlir baxımından artım arasında müsbət əlaqə mövcuddur (Esmeray, 2016). Mühasibat uçotu informasiya sistemi müəssisə resurslarının planlaşdırılması kimi digər idarəetmə informasiya sistemləri ilə inteqrasiya oluna bilər. Mühasibat uçotu məlumat sistemi məlumatların saxlanması və əldə edilməsi üçün kompüter əsaslı verilənlər bazası sistemini təmin edir, bütün hadisələri effektiv şəkildə izləməyə kömək edir və resurslardan səmərəli istifadəni təşviq edir. Mühasibat uçotu məlumat sistemi maliyyə hesabatlarının etibarlılığına

töhfə verir və qanunlara və mühasibat uçotu standartlarına uyğunluğu artırır (Ömer, 2016).

1.3. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin elementləri və alt sistemləri

Mühasibat uçotu məlumatların identifikasiyası, toplanması və saxlanması prosesindən daha çox onların inkişafı, ünsiyyəti və ölçülməsi prosesidir. Mühasibat uçotunu informasiya sistemi kimi təyin edə bilərik, çünki mühasibat uçotu məlumat sistemi qərar qəbul edənlər üçün məlumat yaratmaq üçün mühasibat məlumatlarını və digər məlumatları toplayır, qeyd edir, saxlayır və emal edir. Mühasibat uçotu informasiya sistemi məlumatları toplamalı, qeyd etməli, emal etməli, saxlamalı və hesabat verməlidir. Mühasibat uçotu məlumat sistemi altı komponentdən ibarətdir:

1.Sistem istifadəçiləri

2.Məlumatların toplanması, işlənməsi və saxlanması üçün prosedurlar və təlimatlar

3.Təşkilat və onun kommertiya fəaliyyəti haqqında məlumatlar

4.Verilənləri emal etmək üçün istifadə olunan program təminatı

5.İnformasiya texnologiyaları infrastrukturunu, o cümlədən mühasibat uçotu informasiya sistemində istifadə olunan kompüterlər, periferik qurğular və şəbəkə rabitəsi cihazları

6.Mühasibat uçotu məlumat sisteminin məlumatlarını qoruyan daxili nəzarət və təhlükəsizlik tədbirləri

Mühasibat uçotu sisteminin elementlərini və bu elementlər arasındakı əlaqəni bilmək səmərəli uçot sisteminin qurulması və fəaliyyəti üçün vacibdir. Bu kontekstdə mühasibat uçotu informasiya sisteminin elementləri bir-biri ilə əlaqəli olan və onlar arasında mənalı əlaqələr qurulan və sistemin işləməsini təmin edən fiziki və konseptual elementlərdir. Buna görə də mühasibat uçotu informasiya sisteminin işləməsi yalnız sistemi təşkil edən elementlər öz funksiyalarını yerinə yetirdikdə mümkündür. Bu maddələri iki başlıq altında qruplaşdırmaq olar. Bunlar (Emin, 2013):

- Fiziki elementlər: Fiziki elementlər maddi, yəni görünən elementlərdir. Mühasibat uçotunun informasiya sisteminin fiziki elementləri işçi heyətindən (insan),

avadanlıqdan, rabitə alətlərindən, hesabatlardan, mühasibat kitabçasından və hesablar planından ibarətdir.

- **Konseptual Elementlər:** Mühasibat uçotu sisteminin qurulması, informasiyanın işlənməsi, hesabatı və ötürülməsi proseslərində fiziki olaraq görünməyən, lakin mühüm rola malik olan və tətbiqləri istiqamətləndirən elementlərə konseptual elementlər deyilir. Konseptual elementlər qanunlardan, əxlaqi qaydalardan və ya etik dəyərlərdən, menecerlərin göstərişlərindən və mühasibat uçotunun əsas anlayışlarından, prinsiplərindən və standartlarından ibarətdir.

Mühasibat uçotu informasiya sisteminin işləməsi üçün tələb olunan əsas və fiziki elementlər kadrlardan, texniki vasitələrdən, rabitə vasitələri və hesabatlardan ibarətdir. Bu fiziki elementlərin təsviri aşağıda verilmişdir.

Kadrlar mühasibat uçotu informasiya sisteminin elementi kimi mühasibat uçotu informasiya sisteminin vəzifələrini yerinə yetirir, məlumatları emal edərək lazımı informasiyaya çevirir və sistemin fəaliyyətini təmin edir (Ertəş, 2016). Əksər sistemlərdə olduğu kimi, mühasibat uçotunun informasiya sistemində də əsas element kadrlar, yəni insandır. Sistemi quran, işlədən və inkişaf etdirən bu elementdir. Texnologiyanın davamlı inkişafı informasiya sistemlərində insan elementinin vəzifələrini dəyişir. Bu inkişafı baxmayaraq, insanın əhəmiyyəti heç vaxt azalmır, hətta artır. Kadr elementi ilə bağlı nəzərə alınmalı məqamları aşağıdakı kimi sıralamaq olar (Güner & Kurnaz, 2019).

- **Təlimli və təcrübəli kadrlar:** Mühasiblər əsas kompüter bilikləri, mühasibat uçotu, maliyyə uçotu, vergi qanunvericiliyi, idarəetmə uçotu kimi məlumatlarını özündə birləşdirən bilik və bacarıqlara malik olmalıdırlar.

- **Şəxsi qabiliyyət və bacarıqlara malik kadrlar:** Davamlı özünü inkişaf etdirən, problem həll edən, pozitiv düşüncə sisteminə malik, mühakimə deyil, şübhə ilə yanaşan, araşdırmaçı, xarici dil bilən, texnologiyadan geri qalmayan, komanda işinə meyilli, insanlarla yaxşı ünsiyyət quran və özünü həm şifahi, həm də yazılı şəkildə ifadə etmək.

- **Mühasibat xidmətinin daxili təşkili:** Biznesin miqyası böyüdükcə mühasibat xidmətlərinin effektiv şəkildə təmin edilməsi üçün həm mühasibat xidmətinin, həm də

daxili təşkilatın əhəmiyyəti artır. Mühasibat təşkilatında kadrların səmərəli işləməsi üçün onların vəzifələri, səlahiyyətləri və məsuliyyətləri aydın və yazılı şəkildə olmalıdır.

- İşçilərin peşəkar etikas: Mühasibat xidmətlərindəki səhvlər və korrupsiyalar biznesə baha başa gələ bilər. Pul məsələləri ilə sıx əlaqədə olan mühasibat uçotu funksiyasında xəta və korrupsiya ehtimalı çox yüksəkdir. Bu imkanı azaltmaq və bəlkə də aradan qaldırmağın ən vacib şərti kadrların ümumi əxlaq və xüsusən də peşə etikas baxımından kifayət qədər olmasıdır. Ona görə də mühasibatlıq xidmətində işə götürüləcək kadrlar peşə etikas baxımından səriştəli olmalı və özünə güvənməlidir.

- Kadrların optimal sayı: Müəssisələrdə yaradılmış mühasibat uçotu informasiya sistemi həm də nəzarət prosedurudur. Mühasibat uçotu informasiya sistemində işləyəcək işçilərin sayı vəzifə bölgüsü prinsipinin həyata keçirilməsini təmin etmək və nəzarəti təmin etmək üçün kifayət qədər olmalıdır.

Texnoloji inkişafın ən çox təsir etdiyi sistemlərdən biri də mühasibat uçotu informasiya sistemləridir. Biznesin miqyası böyüdükcə kompüterlərə ehtiyac da artır. Bu inkişaf mühasibat uçotu işçilərinin öz sahəsindən kənarında informasiya texnologiyaları üzrə əsas biliklərə malik olmasını zəruri etdi. Mühasibat uçotu məlumat sistemi məlumatı və ya məlumatları qərar qəbul etmək üçün istifadə ediləcək məlumatlara çevirmək üçün əl ilə hesablama, mexaniki hesablama və elektron hesablama üsullarından istifadə edir. Bu üsullarda məlumatların və ya məlumatların toplanması və işlənməsi zamanı yazı maşınları, kalkulyatorlar, kassa yığıcı maşınları, kompüterlər, oxucular və printerlər kimi avadanlıqlardan istifadə edilir.

Mühasibat uçotu informasiya sistemində tapılacaq avadanlıq müəssisənin şəraitinə, informasiyanın emalı fəaliyyətinin intensivliyinə və müvafiq olaraq istifadə olunan informasiyanın emalı üsullarına uyğun olaraq dəyişir (Sevim & Bülbül, 2016). Kommunikasiya vasitələri iki başlıq altında izah edilə bilər (Sevim, 2008).

a) Mühasibat Uçotu Texnikasına uyğun olaraq

- İlk əməliyyat sənədləri: Maliyyə fəaliyyəti ilə bağlı məlumatların müəyyən edildiyi və ilk qeydlərin aparıldığı sənədlərdir (çək, qaimə, istiqraz, qəbz, əmək haqqı və s.).

- Qeydiyyat sənədləri: Maliyyə fəaliyyətinin ilkin əməliyyat sənədlərinə (jurnal dəftəri, baş kitab, inventar kitabçası və s.) əsaslanan məlumatların işlənməsi zamanı istifadə olunan sənədlər və kitablar.

b) Məcburi və ya Könüllü olmasına görə

- Tərtib edilməli olan sənədlər və dəftərlər: Rabitə vasitələrinin tənzimlənməsi və ya kitab saxlanması zərurət olaraq qanunla müəyyən edilir.

- Əlavə sənədlərin və dəftərlərin təşkili: Biznesin ölçüsündən və mühasibat uçotuna verdiyi əhəmiyyətdən asılı olaraq heç bir qanuni öhdəlik olmadığı halda belə, bir çox ünsiyyət alətləri müəssisələrdə istifadə olunur.

Kommunikasiya vasitələrini təşkil etmək və ya dəftər saxlamaq qanuni öhdəlikdir. Bundan əlavə, mühasibat uçotuna verilən əhəmiyyətdən və biznes miqyası kimi amillərdən asılı olaraq qeyri-hüquqi ünsiyyət vasitələrindən də istifadə olunur (Ertəş, 2016). Mühasibat uçotu informasiya sisteminin nəticələri olan hesabatlar sistemin maddi məhsullarıdır. Daxili və xarici informasiya istifadəçiləri üçün nəzərdə tutulduğu üçün biz hesabatları daxili hesablara və xarici hesablara ayıra bilərik (Sürmeli, 2005).

- Daxili Hesabatlar: Müxtəlif idarəetmə səviyyələrinə təqdim olunan və nəzarət məqsədləri daşıyan bütün hesabatları özündə əks etdirən daxili hesablara da nəzarət hesabatları deyilir. Daxili hesabatlar tez-tez menecerlərə biznes əməliyyatlarının gedişatını və nəticələrini görməyə imkan verir, planlaşdırılan hədəflərlə müqayisə etməyə imkan verir. Müəssisənin məqsədlərinə çatmaqda daxili hesabatlar böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki menecerlərin hesablardan əldə etdikləri məlumatlar onların qəbul edəcəyi qərarların əsasını təşkil edir. Müəssisənin tələblərinə və şərtlərinə görə fərqlənən və sayca dəyişən daxili hesablara misal olaraq balans hesabatı, büdcələr, xərc hesabatları, səhmlərə nəzarət hesabatları və s.

- Xarici Hesabatlar: Xarici hesabatlar müəssisənin vəziyyəti və fəaliyyəti haqqında məlumat əldə etmək üçün müəssisə ilə əlaqəli üçüncü tərəflərə təqdim edilən məlumat hesabatlarıdır və bunlar insanlara və ya təqdim ediləcək mövzuya görə dəyişə bilər. Xarici hesabatların mənbəyi mühasibat uçotu sistemindən başqa; illik fəaliyyət hesabatlarının hazırlanması, ölkənin və digər ölkələrin sosial və iqtisadi

göstəricilərindən istifadə kimi müxtəlif sahələr də ola bilər. Xarici hesabatların nümunələri; balans hesabatı, gəlir hesabatı, vergi bəyannaməsinə dair hesabatlar, kredit təşkilatlarına verilən hesabatlar göstərilə bilər.

İnformasiya sistemləri iyerarxik şəkildə özlərindən daha kiçik sistemləri ehtiva edir. Mühasibat uçotunun informasiya sistemi idarəetmə informasiya sisteminin alt sistemi olduğu üçün mühasibat uçotunun informasiya sisteminin də alt sistemləri vardır.

Mühasibat uçotu informasiya sisteminin alt sistemi olan maliyyə uçotu informasiya sistemi müəssisədən kənar müvafiq informasiya istifadəçiləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu informasiya sisteminin məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyətinə təsir edən fəaliyyətlərin valyuta ilə ölçülən nəticələrini müştərilər, satıcılar, idarə olunmayan biznes sahibləri, kredit təşkilatları, hökumət kimi müəssisədən kənar şəxslərə və qurumlara hesabat verməkdir. orqanlar. Bu məlumatlar dövrü hesabatlar şəklində təqdim olunur (Savsar, 2005).

Maliyyə uçotu pulla ifadə edilən əməliyyatlar haqqında məlumatların uçotunu aparan, təsnifləşdirən, ümumiləşdirən, təhlil edən və şərh edən və müvafiq qurumlara və fiziki şəxslərə hesabat şəklində təqdim edən informasiya sistemidir. Maliyyə uçotu informasiya sistemi müəssisənin əsas hadisələrini təşkil edən tədarük və satış funksiyalarının fiziki və pul hərəkətlərini xronoloji ardıcılıqla və subyektlərinə görə qeyd edir və fəaliyyətin nəticələrini balans hesabatı kimi maliyyə hesabatları ilə açıqlayır. və gəlir hesabatı. Maliyyə uçotu ilə bir tərəfdən dəyərdəki bütün artımlar və azalmalar, digər tərəfdən aktiv və kapital strukturunda dəyişikliklər müəyyən edilir (Kaderli & Köroğlu, 2014).

Xərclərin uçotu müəssisədə istehsal olunan məhsul və ya xidmətlərin maya dəyərini təşkil edən xərclərin növlərini onların baş verdiyi yerlər, məhsul və ya xidmətlərin növləri baxımından müəyyən etməyə və onlara nəzarət etməyə imkan verən uçot və uçot sistemidir. Xərclərin uçotu sistemi bu xərclərin növlərinə, funksiyalarına və xərc yerlərinə görə hesablar planında təsnifatlara paralel olaraq uçota alınması yolu ilə təhlil edilir ki, bu da müəssisələr tərəfindən mənfəət əldə etmək üçün çəkdiyi xərclərin pul dəyərini göstərir.

Əsasən müəssisə üzrə olan xərclər uçotunda istehsal amillərindən istifadə etməklə məhsul və xidmət istehsalının həyata keçirildiyi müəssisələrdə müəssisə daxilində fiziki məhsul və xidmət hərəkətləri izlənilir və istehsal vahidlərinin dövrlər üzrə maya dəyərini uçotu aparılır. Onun əhatə dairəsi maliyyə uçotundan daha genişdir, çünki o, həmçinin idarəetmənin müəyyən qərarları üçün əlavə xərclər kimi qeyri-monetar ölçüləri də əhatə edir. Maliyyə uçotundan fərqli olaraq onun məcburi hüquqi qaydaları yoxdur. Daxili hesabatla bağlı olan xərc uçotu qənaət, rasionallıq və məqsədə çatmaq kimi iş proseslərinə nəzarət etməyə xidmət edir. Bununla belə, o, həm də maliyyə uçotu çərçivəsində istehsal xərclərinin istehsalında və maliyyə hesabatlarının tərtibində istifadə olunduğu üçün kənar hesabatla xidmət edir (Karcıoğlu, 2000). Xərc uçotu sisteminin məqsədləri aşağıdakı kimi sıralana bilər:

- İstehsal olunan məhsulların vahid və ya sifariş xərclərini müəyyən etmək və balansda hazır məhsul və yarımfabrikatların maya dəyərini və mənfəət və zərər hesabatında satılan məhsulların maya dəyərini müəyyən etmək.

- Rəhbərliyin qısamüddətli planlaşdırma və məhsul qiymətlərinin müəyyən edilməsi üçün faktiki və təxmin edilən və ya standart xərcləri müəyyən etmək.

- Gələcək planların və büdcələrin hazırlanmasında köməklik etmək.

- Xərclərə nəzarət və keyfiyyət standartlarına riayət etmək şərti ilə, imkanlar çərçivəsində xərcləri azaltmaq üçün metodların işlənilməsi hazırlanması.

- Müqayisəli şəkildə uzunmüddətli və ya fəvqəladə qərarlarla bağlı opsiyonların xərclərini nəzərdən keçirməklə xüsusi idarəetmə qərarlarına kömək etmək.

İdarəetmə uçotu mühasibat uçotunun biznesin idarə edilməsində qərarlarının əsasını təşkil edəcək, biznes idarəçilərinə, yəni qərar qəbul edənlərə audit imkanlarını təmin edən bir bölmə kimi müəyyən edilir. Bu qərarlar biznesin gələcəyini müəyyən etdiyi üçün idarəetmə uçotu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisələrin idarə edilməsi üçün mühüm alət olan mühasibat uçotu müəssisələr üçün maliyyə nəticələrini əks etdirən bir göstərici olmaqla yanaşı, idarəetmə və qərar qəbul etmə prosesinin bütün mərhələləri üçün zəruri olan informasiya sistemini təşkil edir. Müəssisə daxilində rəhbərliyə və digər şəxslərə təqdim olunan məlumatlar idarəetmə uçotu məlumatıdır. İdarəetmə uçotu məlumatları biznesin əməliyyatlarını idarə etmək üçün xüsusi olaraq

mühasibat məlumatlarının şərhini və təhlilini əhatə edir (Hesford və dig., 2006). Mühasibat uçotunun alt sistemlərindən biri olan idarəetmə uçotu sistemi rəhbərliyin planlaşdırma və nəzarət fəaliyyətlərində istifadə edəcəyi məlumatları istehsal edən müəssisədaxili sistemdir. İdarəetmə uçotu məlumatların toplanması, işlənməsi, təhlili və rəhbərliyə çatdırılması kimi fəaliyyətləri də əhatə edir. İdarəetmə uçotu, xam məlumatların toplanmasından tutmuş müvafiq məlumatların istehsalına və təqdim edilməsinə qədər biznes menecerlərinə dəstək verən mühasibat uçotu fəaliyyətlərindən ibarətdir.

1.4. Mühasibat uçotunun informasiya sisteminin inkişaf prinsipləri ilə digər biznes funksiyaları arasında əlaqə

Sistem müəyyən bir məqsəd üçün bir-biri ilə əlaqəli elementləri birləşdirən və lazımi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsini təmin edən bir quruluşdur. Bu elementlər və həyata keçiriləcək fəaliyyətlər əvvəlcədən hazırlanacaq təlimatlarla müəyyən edilir. Sistemin düzgün işləməsi üçün sistemin qurulması zamanı riayət edilməli olan bəzi prinsiplər var. Məqsədə çatmaq üçün bu prinsiplərə riayət etmək vacibdir. Uzunmüddətli təcrübə nəticəsində formalaşmış mühasibat uçotu informasiya sisteminin inkişaf prinsipləri sistemin inkişaf etdirilməsi səylərinin uğurunu təmin edən minimum qaydalar kimi müəyyən edilə bilər. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin iqtisadi və səmərəli şəkildə qurulması və işlədilməsi üçün sistemin inkişafının hər bir mərhələsində bu prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin və ya onun alt sistemlərindən birinin uğurunu müəyyən edəcək əsas prinsipləri aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

- Əlverişli Xərc Prinsipi
- İnsan Elementi Prinsip
- Təşkilati Struktur Prinsip
- Çeviklik prinsipi
- Hesabat Siyasəti
- Aydınlıq Prinsipi
- Məlumatların toplanması və emalı prinsipi

Mühasibat uçotunun informasiya sisteminin işlənilib hazırlanması prinsiplərinin ən mühüm prinsipi qənaətcillik prinsipidir. Müvafiq xərclərin müəyyən edilməsi mürəkkəb problemdir. Xərc iki formada yaranır: görünən xərclər və görünməyən xərclər. Görünən xərc kadrlar, rabitə vasitələri, formalar və avadanlıqlar kimi sistem elementlərinə xərclənəcək və pulla ifadə edilə bilən xərcdir. Digər tərəfdən, görünməz xərclər gecikmiş faktura prosesi nəticəsində yaranan maliyyə çətinlikləri və ya sistem tərəfindən verilən yanlış məlumat nəticəsində yarana biləcək əlavə xərclər kimi gözlənilməz xərclərdir. Görünməz xərcləri proqnozlaşdırmaq və ya proqnozlaşdırmaq çətin olduğundan, uyğun xərclərin müəyyən edilməsində əsas amil kimi görünən xərclərdən istifadə edilir (Güner & Kurnaz, 2019).

Mühasibat uçotu informasiya sisteminin fəaliyyətinə cavabdeh olan şəxslər sistemin sosial strukturunu təşkil edirlər. İnsan ünsürü prinsipinin digər mühüm predmeti sistemin sosial quruluşu təşkil edən insanlar tərəfindən mənimsənilməsidir. Sistemin işləməsi üçün sosial quruluşu təşkil edən insanlar tərəfindən mənimsənilməlidir. Effektiv mühasibat uçotu informasiya sistemi o halda mümkündür ki, müəyyən əsaslara söykənən möhkəm sosial struktur yaradan insanlar sistemi mənimsəsinlər. Sistemi həyata keçirəcək insan elementi olduğu üçün sistemin istifadəçilərlə uyğunlaşması qaçılmazdır. Mürəkkəb hadisələr qarşısında insanın qərarının nə dərəcədə düzgün olacağı, mövcud informasiyanın keyfiyyətindən asılıdır.

Effektiv mühasibat uçotu məlumat sistemi üçün sistemin konkret və aydın şəkildə müəyyən edilmiş təşkilati struktur çərçivəsində işləməsi üçün inkişaf etdirilməlidir. Təşkilatda hərc-mərcliyin, tənbəlliyin qarşısını almaq üçün əvvəlcədən səlahiyyət və vəzifələri müəyyən edib, yazılı şəkildə formalaşdırmaq lazımdır. Xaosun hökm sürdüyü bir iş mühitində bu strukturu saxlayan insanların ucbatından sistemi inkişaf etdirmək, yeniləmək asan olmayacaq. Təşkilat strukturu hazırlanarkən icazəsiz məsuliyyətin olmaması prinsipindən çıxış edərək, məsuliyyət dərəcəsi ilə səlahiyyət vermək lazımdır (Sürmeli, 2005).

Doğru məlumatın lazımi vaxtda lazımi yerə verilməsi yalnız dəqiq müəyyən edilmiş təşkilati strukturla mümkündür. Təşkilatdakı vəzifəsi, səlahiyyətləri və vəzifələri dəqiq müəyyən edilməmiş menecerin informasiya ehtiyacları müəyyən edilə

bilmədiyi üçün ona lazım olan informasiya təmin edilməyəcək. Eyni şəkildə, yaxşı müəyyən edilməmiş bir təşkilat qərar mərkəzlərinin, nəzarət nöqtələrinin və iş sahələrinin düzgün təyin edilməsinə imkan verməyəcək və lazımı məlumatlar steykholderlərə çatdırılmayacaq. Effektiv təşkilati strukturun yaradılmasına aşağıdakılar daxildir:

- Səlahiyyətlərin və vəzifələrin təyin edilməsi,
- Əmək bölgüsü və vəzifələrin ayrılması,
- Öhdəliklərin yerinə yetirilməsini asanlaşdıracaq hesabat sistemi və üsulları

Buna görə də müəssisələr effektiv mühasibat uçotu informasiya sistemi üçün yaxşı təşkilati struktura malik olmalıdırlar. Təşkilati strukturu yetərli olmayan müəssisələrdə informasiya axınında problemlər yaranacaq və bu, mühasibat uçotunun informasiya sistemindən yararlanma səviyyəsinə mənfi təsir göstərəcək. Mühasibat uçotu informasiya sistemi açıq və dinamik sistemdir. Açıq sistem olaraq daim dəyişən xarici mühit şəraitinin təsirinə məruz qalır. O, dinamik bir sistem kimi daim inkişaf edir. Buna görə də mühasibat uçotunun informasiya sistemi həm daxili dinamikada, həm də xarici mühit şəraitində dəyişikliklərlə üzləşir. Mühasibat uçotunun informasiya sistemi dəyişikliklər qarşısında yenidən qurulmalara ehtiyac olmadan yalnız bəzi yeni əlavələrlə yeni tələblərə uyğunlaşmaq üçün çevik şəkildə tərtib edilməlidir. Çeviklik prinsipi mühasibat uçotu informasiya sisteminin inkişafı ilə bağlı gələcək dəyişikliklərin dəqiq proqnozlaşdırılmasını və sistemin qısa müddətdə sistemə bu dəyişikliklərin təsirinə məruz qalmaması üçün layihələndirilməsini nəzərdə tutur.

Mühasibat uçotunun informasiya sistemi dəyişən daxili və xarici şəraitdə öz effektivliyini itirməmək üçün bu dəyişikliklərə asanlıqla uyğunlaşmaq üçün əvvəlcədən layihələndirilməlidir. Yalnız belə bir sistem, vaxt və xərc baxımından işi çətinliyə salmadan dəyişiklik lazım olduqda yenilənə biləcək. Digər informasiya sistemləri kimi, mühasibat uçotunun informasiya sisteminin də əsas məqsədi məlumat verməkdir. Verilən məlumatların müvafiq yerlərə effektiv çatdırılması sistemin əsas məhsulu olan hesabatlarla mümkündür. Mühasibat uçotu informasiya sistemi həm daxili, həm də xaricdə effektiv hesabat sistemini təmin etmək üçün inkişaf etdirilməlidir. Çünki daxili və xarici informasiya istifadəçilərinin informasiya

ehtiyacları eyni uçot informasiya sistemi ilə ödənilir. Mühasibat uçotu informasiya sistemi şəxsin davranış və qərarlarına təsir edəcək məlumatlardan ibarət olduğundan, mühasibat uçotu informasiya sistemi tərəfindən hazırlanan hesabatlar üçüncü şəxslər tərəfindən tam başa düşüləcək şəkildə hazırlanmalıdır. Mühasibat uçotu informasiya sistemində hesabat baş vermiş maliyyə hadisələrini izləmək və yekunlaşdırmaq məqsədi daşıyır (Karacaer & İbrahimoglu, 2003).

Aydınlıq prinsipi mühasibat uçotu informasiya sistemindəki hərəkətlərin asanlıqla izlənilə və başa düşülə bildiyi şəkildə tərtib edilməli və həyata keçirilməli olduğunu nəzərdə tutur. Aydın və başa düşülən əməliyyatlara əsaslanan sistem istifadəçilər tərəfindən mürəkkəb və anlaşılması çətin sistemlərdən daha sürətli qavranılır. Bu yolla əməliyyatlar daha asan, dəqiq və etibarlı şəkildə həyata keçirilir. Aydın və başa düşülən mühasibat uçotu məlumat sistemini hazırlamaq və həyata keçirmək üçün iki şərt yerinə yetirilməlidir. Bunlardan birincisi bütün sistem inkişafı araşdırmalarının müntəzəm olaraq həyata keçirilməsi, ikincisi isə mühasibat uçotu manual kitabçasının hazırlanmasıdır. Bu iki şərtin yerinə yetirilməsi fərdin biliyinin institusionallaşması, baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir. Aydın və başa düşülən mühasibat məlumat sistemi istifadəçilərin sistemi başa düşməsinə və istifadəsinə asanlaşdıracaq. Bu, müəssisədə mühasibat uçotu informasiya sisteminin effektivliyinə müsbət təsir göstərəcəkdir (Karacaer & İbrahimoglu, 2003).

Mühasibat uçotu informasiya sistemi vaxtında və müvafiq idarəetmə məlumatlarını təmin etmək üçün hazırlanmalıdır. Məlumatların toplanması və emalı prinsipi sistem daxilində verilənlərin və ya məlumatların daxil-emal-çıxış dövrü ilə əlaqədardır. Vaxtında və müvafiq idarəetmə məlumatlarının əldə edilməsi sistemdəki məlumatların ilkin qeydlərindən asılıdır. Buna görə də ilk qeydin dəqiqliyi və təfərrüatları çox vacibdir. İqtisadi hadisə baş verdikdə, emal ediləcək məlumatların ilkin qeydləri dəqiq və kifayət qədər detallarla aparılmalıdır. Beləliklə, ilk mərhələdə təfərrüat dərəcəsini çox yaxşı müəyyən etmək faydalı olacaq, çünki daha sonra sistemdən fərqli məqsədlər üçün məlumat vermək mümkün olacaq.

Effektiv uçot informasiya sistemi üçün sistem bu prinsiplərə uyğun tərtib edilməli və inkişaf etdirilməlidir. Yalnız bu şəkildə mühasibat uçotu informasiya sistemi

biznesin məqsədinə çatması üçün faydalı olacaqdır. Mühasibat uçotu informasiya sistemi biznes funksiyalarından aldığı məlumatları emal edən, informasiyaya çevirən və bu məlumatları biznes funksiyalarına ötürən biznes funksiyasıdır.

Bütün digər təsərrüfat funksiyalarında mühasibat uçotu informasiya sisteminin istehsal etdiyi məlumatlardan qərarların qəbulu zamanı istifadə olunur. Buna görə də mühasibat uçotunun informasiya sistemi ilə digər biznes funksiyaları arasında əlaqə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu bölmədə müəssisənin əsas funksiyaları olan idarəetmə, istehsal, marketinq, insan resursları və maliyyə funksiyalarının mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin istehsal etdiyi məlumatlardan necə faydalanacağı və aralarındakı əlaqələr izah edilir. İstifadəçilərin informasiya ehtiyaclarını ödəmək üçün mühasibat uçotu informasiya sistemi maliyyə əməliyyatlarını və əlaqəli məlumatları toplayır, onları sistemə daxil edir, məlumatları emal edir və toplayır, ehtiyaclara uyğun hesabat və məlumat yaradır, hesabat və cədvəllər hazırlayır. ehtiyaclara uyğun olaraq, dəqiq və etibarlı məlumat istehsal etmək üçün bütün prosesə nəzarət edir. Mühasibat uçotunun informasiya sistemi bu əməliyyatlar vasitəsilə rəhbərliyin aktivlər üzrə məsuliyyətinin təmin edilməsində, təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarətdə və gələcək fəaliyyətlərin planlaşdırılmasında rəhbərliyə lazım olan məlumatları təmin etmək məqsədi daşıyan informasiya sistemidir.

Müəssisələrdə informasiya sisteminin əsas vəzifəsi lazım olan məlumatları vaxtında idarəetmənin bütün səviyyələrinə çatdırmaqdır. Menecerlərin idarəetmə qərarlarında istifadə edəcəkləri məlumat idarəetmə informasiya sistemləri tərəfindən qarşılır. Mühasibat uçotu informasiya sistemi bu idarəetmə informasiya sistemlərindən ən qədimi və ən mühümdür. Hətta informasiya sistemindən ilk istifadənin mühasibat uçotu ilə idarəetmə arasındakı əlaqədən qaynaqlandığı iddia edilir. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin menecerlərə təqdim etdiyi məlumatları üç müxtəlif qrupda toplaya bilərik. Bu məlumat işlərin necə getdiyini göstərən məlumatlar, biznesin problemlərini göstərən məlumatlar və məqsədə çatmağın ən təsirli yolu olan məlumatlardan ibarətdir. Vaxt baxımından mühasibat uçotu informasiya sistemi planlar və büdcələr vasitəsilə keçmiş hadisələr, davam edən

fəaliyyətlər və gözlənilən gələcək hadisələr və ya biznesin gələcək mövqeyi haqqında məlumat verir.

Müəssisənin məqsədlərinə uyğun olaraq atılacaq addımlar rəhbərliyin qəbul etdiyi qərarlarla müəyyən edilir. Bu qərarların nə dərəcədə düzgün olacağı qərar qəbul edənlərin məlumatlarından asılıdır. Müəssisənin uğurunu müəyyən edəcək məlumatların verilməsində mühasibat uçotu informasiya sisteminin rolu çox böyükdür. İstehsal prosesində xammal, yarımfabrikat, materiallar, kapital, insan resursları və əmək kimi daxilolmalar müəssisənin məhsul və xidmətləri kimi çıxışlara çevrilir. Buna görə istehsal fəaliyyəti ümumiyyətlə transformasiya prosesi kimi müəyyən edilir. Menecerlərin istehsalla bağlı qəbul edəcəyi qərarlar aşağıdakı fəaliyyətlərin icrası ilə bağlıdır (Goodman, 1993).

- İstehsal sistemləri və strategiyalarının seçilməsi və həyata keçirilməsi,
- Keyfiyyət təminatı,
- Məhsul və xidmətlərin layihələndirilməsi,
- İstehsal prosesinin planlaşdırılması,
- İşlərin layihələndirilməsi,
- Təchizat zəncirinin idarə edilməsi,
- Səhmlərin idarə edilməsi.

Mühasibat uçotunun informasiya sistemi istehsal funksiyası üçün onun alt sistemlərindən biri olan xərc uçotundan istifadə edir. İstehsal menecerləri xərc uçotunun köməyi ilə qərarlarına uyğun olaraq nəzarət edə bildikləri dəyişkən xərclər və onların nəzarətindən kənarında olsa da, qərarlarına əhəmiyyətli təsir göstərən sabit xərclər haqqında məlumat əldə edə bilirlər. Nəzarət olunmasa da, sabit xərcləri proqnozlaşdırmaq qabiliyyəti istehsal menecerinin yeni məhsul istehsal etmək və ya istehsal həcmi artırmaq barədə qərarını müəyyən edir. Sifarişlə istehsal edən şirkətlərdə məhsul çeşidi artdıqca dəyişən xərclərə görə uçot informasiya sisteminin əhəmiyyəti artır. Mühasibat uçotu informasiya sistemi hər bir müştəri üçün ayrıca xərc hesablayır və qiymətlərin düzgün qurulmasına öz töhfəsini verir və ya məhsulun istehsal edilib-edilməməsi barədə düzgün qərar qəbul etmək üçün istehsal funksiyasının qərar qəbul edənlərə lazımi məlumatları təqdim edir (Hall, 2015).

Marketing hazırkı mənada istehlakçı yönümlüdür və istehlakçı tələbatının ödənilməsinə əsaslanır, lakin bu ehtiyaclar mövcud malların satışından daha çox mənə kəsb edir. Bazarların təhlili və ehtiyacların müəyyən edilməsi kimi üsullarla istehlakçını biznesin qarşılayacağı ehtiyaclarla əlaqələndirir. Başqa sözlə, marketing həm də müəssisənin istehsal etdiyi məhsul və xidmətlərin satışından başqa mənfəət məqsədinə uyğun olaraq ödəyə biləcəyi ehtiyacları müəyyən edərək istehsal etməli olduğu məhsul və xidmətlərlə də məşğul olur. Marketing funksiyası ilə bağlı qərar qəbul edənlər çox vaxt mühasibat uçotu informasiya sisteminin istehsal etdiyi məlumatlardan faydalanırlar. Daxil olan sifarişlərin tezliyi və onların yerinə yetirilmə dərəcəsi mühasibat uçotu informasiya sisteminin köməyi ilə müəyyən edilir. Bundan əlavə, mühasibat uçotu informasiya sistemindən müəssisənin mənfəətindən, satış məbləğlərindən, istehsal xərclərindən başqa xərc və xərclər haqqında məlumatlar da verilir. Marketing funksiyası üçün ən vacib məlumatlardan biri olan məhsulun xərcləri haqqında məlumatlar da mühasibat uçotu informasiya sistemi ilə əhatə olunur.

Marketing və mühasibat uçotunun ən mühüm kəsişmə nöqtəsi qiymət qərarlarıdır. Marketing funksiyası xərcləri kifayət qədər təfərrüatlı şəkildə izləyə bilmədiyi üçün qiymət qərarlarında effektiv ola bilməz. Səmərəliliyi təmin etmək üçün müəssisələr mühasibat uçotu informasiya sistemi ilə marketing informasiya sistemini birləşdirərək istehsal və marketing xərclərinə ətraflı nəzarət edə bilirlər. Nəticədə şirkətin qiymət qərarları daha dəqiq olacaq, onun rəqabət qabiliyyəti və gəlirliliyi artacaq. İnsan resurslarının idarə edilməsi biznes mühitindəki insanlarla onların biznes təşkilatındakı yeri və münasibətləri ilə məşğul olur. Çalışır ki, kadrlar öz bilik, təcrübə və bacarıqları ilə biznesə maksimum fayda gətirsinlər. Müəssisə nöqtəyi-nəzərindən insan resurslarından ən səmərəli istifadə etməyi qarşısına məqsəd qoyduğu halda, işçilər baxımından kadrların maddi və mənəvi məmnunluğunu hədəfləyir.

Biznesin uğurunda və ya uğursuzluğunda ən həlledici amil insan elementidir. İşçilərin bilik və bacarıqlarından ən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi biznesin performansını artıracaqdır. İşçilərin məhsuldarlığını yüksək tutmaq üçün ilk növbədə ədalətli əmək haqqı təmin edilməlidir. Ədalətli əməyin ödənilməsi üçün hər bir işçinin fəaliyyəti və biznesə töhfəsi izlənməli və qiymətləndirilməlidir. Bu mərhələdə

mühasibat uçotunun informasiya sistemindən alınan məlumatlardan kadrlar şöbəsində istifadə olunur. Bundan əlavə, mühasibat uçotu informasiya sistemi həm də işçi qüvvəsinin planlaşdırılmasında insan resurslarının fəaliyyətinə kömək edir. Müəssisədə hər bir vəzifə üçün optimal sayda işçi işə götürülməlidir (Habib, 2013). Müəssisədə daha az işçi çalışırsa, bu, müəssisənin fəaliyyətini ləngidir və beləliklə, onun fəaliyyətini aşağı salır. Lazım olduğundan daha çox işçinin işə götürülməsi halında bu, yalnız əməliyyat xərclərini artıracaq, çünki bütün işçiləri səmərəli şəkildə işə götürə bilməyəcək. Optimal işçi səviyyəsini müəyyən etmək üçün insan resursları departamenti mühasibat uçotu informasiya sisteminin təqdim etdiyi məlumatlardan istifadə edir. Buna görə də insan resursları menecerləri düzgün qərarlar qəbul etmək üçün mühasibat uçotu informasiya sistemi ilə əlaqəyə lazımi əhəmiyyət verməlidirlər. Maliyyələşdirmə funksiyasına müəssisələrin fəaliyyəti üçün lazım olan vəsaitlərin ən münasib şəraitdə təmin edilməsi və müəssisələrdə toplanmış vəsaitlərin müəssisənin məqsədlərinə uyğun istifadəsinin planlaşdırılması, təşkili, idarə edilməsi və idarə edilməsi daxildir. Müəssisələr qazanc əldə etməyi və buna görə də pul qazanmağı hədəfləyir. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün müəssisələr müəyyən aktivlərə malik olmalıdırlar. Bu aktivləri əldə etmək üçün müəssisə ya öz resurslarından, ya da maliyyə institutlarının xarici resurslarından istifadə edir. Maliyyələşdirmə funksiyasının məqsədi biznesə vəsait toplamaqda kömək etməkdir.

Mühasibat uçotu informasiya sistemi müəssisələrdə maliyyə hadisələri nəticəsində əldə edilən məlumatları təhlil edir, sintez edir və şərh edir. Mühasibat uçotu informasiya sisteminin istehsal etdiyi məlumatlar maliyyə qərarlarının qəbulu üçün əsasdır. İstehsal olunan məlumatları şərh etmək üçün müəssisələrdə maliyyə menecerləri mühasibat uçotu haqqında biliklərə malik olmalıdırlar. Buna görə də kifayət qədər mühasibat uçotu biliyinə malik olan maliyyə menecerləri mühasibat uçotu informasiya sisteminin istehsal etdiyi məlumatlardan səmərəli istifadə edə biləcək və daha ardıcıl qərarlar qəbul edərək biznesi daha uğurlu edəcəklər (Gofwan, 2022).

Maliyyə menecerləri satın alınacaq aktivlərin seçilməsi və bu aktivlərə sərf olunacaq vəsaitin miqdarı, istifadə olunmamış vəsaitlərin qiymətləndirilməsi və

saxlanması kimi maliyyə məsələləri ilə bağlı qərar qəbul edərkən maliyyə məlumatlarına ehtiyac duyurlar. Maliyyə məlumatları daha çox mühasibat uçotu informasiya sistemi tərəfindən verilir. Ona görə də maliyyə mühasibat uçotu informasiya sistemi ilə ən çox qarşılıqlı əlaqədə olan biznes funksiyasıdır. Bu gün biznesin bazar dəyəri böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün maliyyə menecerlərinin əsas məqsədi effektiv maliyyə idarəçiliyi ilə biznesin dəyərini artırmaqdır. Biznesdə qəbul edilən hər bir maliyyə qərarına pul, vaxt və risk faktorları daxildir. İnvestisiya qərarının vaxtında verilməsi biznesin gəlirliliyinə müsbət təsir edəcək. Bu səbəbdən maliyyə menecerləri tərəfindən mühasibat uçotu informasiya sistemindən əldə edilən məlumatlardan qərar qəbul etmə prosesində səmərəli istifadə edilməsi müəssisənin məqsədlərinə uyğun daha ardıcıl qərarlar qəbul etməsinə kömək edir.

1.5. Azərbaycanda istifadə olunan mühasibat uçotu sistemi

Azərbaycanda müəssisələrdə mühasibat uçotu sisteminin yaradılması və tətbiqi prinsipləri dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Bu məqsədlə 1995-ci il martın 24-də “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Vergi orqanları Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün təşkilatlardan mühasibat uçotunun aparılması tələb olunan müvafiq çıxarışlar alırlar. Mühasibat uçotu qeydləri dünya miqyasında biznes dili olan məlumatları təqdim edir. Tələb olunan bütün biznes məlumatları təqdim olunan hesabatlarla daxil edilməlidir. Mühasibat uçotuna nəzarət, maliyyə işləri, təhlil və qiymətləndirmə firma tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycanda mühasibat uçotu sisteminin vəzifələri aşağıdakılardır (<http://www.e-qanun.az/>):

- Müəssisə rəhbərlərinə, təsisçilərə, mülkiyyətçilərə və üçüncü şəxslərə (investorlar, kreditorlar və s.) biznesin fəaliyyəti, aktivləri və resursları haqqında dəqiq məlumat vermək;

- Cəmiyyətin öz fəaliyyətini düzgün yerinə yetirməsini təmin etmək və onun Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotu qanunlarına uyğun olub-olmamasını yoxlamaq;

- Müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı yarana biləcək neqativ halların vaxtında müəyyən edilməsi;

- Bazarda maksimum qazanc əldə etmək üçün rəqabətqabiliyyətli qüvvələrə yardım və dəstək göstərmək.

Azərbaycanda mühasibat uçotu sistemi hələ Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı dövründə yaradılmağa başlanmış və onun inkişafı bu gün də davam edir. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının yaradılması ilə Azərbaycanın mühasibat uçotu sistemi inkişaf etməyə başladı. Sosializm sərvətlərinin qorunması, dövlət sosialist artımı planlarının yerinə yetirilməsi və məhsulların dəyərinin düzgün qiymətləndirilməsi o dövrdə mühasibat uçotunun ən mühüm məqsədləri hesab olunurdu. Azərbaycanın 1990-cı ildə başlayan müstəqillik müharibəsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı zərər çəkib. Mühasibat uçotu sistemi münaqişə böhranlarından təsirlənib. 1990-cı illərdə ölkənin siyasi və iqtisadi çətinlikləri onun tərəqqisinə mane oldu və bazar iqtisadiyyatına keçidi çətinləşdirdi. Maliyyə vəziyyəti baxımından yüksək faiz dərəcələri banklara aldıkları əmanətləri sahibkarlıq subyektlərinə kredit kimi təsnifləşdirməyi qadağan etdi və nəticədə kreditlərin ödəmə müddətləri qısaldıldı. Nəticədə biznesin likvidlik strukturu pisləşib. 1995-ci ildən sonra mühasibat uçotunun inkişafı ilə bağlı əsas qərarlar qəbul edildi. Bu variantlardan bəziləri (Valiyev və dig., 2021):

- Yeni tarif planı hazırlanıb,
- Müəssisələr tərəfindən hazırlanacaq müəyyən edilmiş maliyyə hesabatları,
- Mühasibat sənədləri və təsərrüfat kitabları ilə bağlı yeni tədbirlər həyata keçirilib.

1995-ci il martın 24-də “Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotu haqqında” Qanun qəbul edilərək qüvvəyə minmiş və onun standartlaşdırılması təmin edilmişdir. Azərbaycan Prezidentinin 2002-ci il dekabrın 26-da imzaladığı bəyannamə ilə Azərbaycanda beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına keçid üçün əsasların hazırlanmasına başlanılıb. Nəhayət, Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin 23 fevral 2003-cü il tarixli qərarı ilə Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarına keçidi nəzərdə tutan 2003-2007-ci illər üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının hazırlanması və tətbiqi

proqramı çərçivəsində tədqiqatlara başlanılmışdır. . Beləliklə, bu proqram aşağıdakı məqsədləri güdürdü (Abdullayev, 2021):

- “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa beynəlxalq standartlara keçidlə bağlı zəruri dəyişikliklərin edilməsi;

- Qısa müddətdə BMHS-a uyğun olaraq Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının hazırlanması və təsdiqi;

- Kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün sadələşdirilmiş (sadələşdirilmiş) standartların hazırlanması;

- Müxtəlif təlimlər və praktik fəaliyyətlər vasitəsilə peşəkar kadrların yaradılması.

Bu araşdırmalar nəticəsində Mühasibat Uçotu Qaydalarının tətbiqi 2006-cı ildə Mühasibat Uçotu Standartları üzrə Beynəlxalq Komitə Fondu ilə əldə edilmiş müəlliflik hüququ müqaviləsi nəticəsində kommersiya şirkətləri üçün 37, dövlət qurumları üçün 24, Mühasibat Uçotu Standartları üzrə 1 Milli Mühasibat Uçotu Standartı hazırlanmışdır. Qeyri-Hökumət Təşkilatları və Azərbaycanda maliyyə hesabatı standartlarını BMHS ilə uyğunlaşdırmaq üçün C dilində Kiçik Bizneslər üçün Sadələşdirilmiş. Bu tədqiqatlar dünya miqyasında uçot sisteminin standartlaşdırılmasına yönəlib. Azərbaycanda mühasibat uçotu sistemi digər mühasibat uçotu sistemləri kimi müəyyən prinsiplərə əməl edir. Azərbaycanın mühasibat uçotu sisteminin əsas anlayışları aşağıdakılardır (Abbasov, 2015):

- Mühasibat uçotu sisteminin fasiləsizliyi: bu, müəssisənin yarandığı gündən ləğv olunduğu günə qədər bütün fəaliyyət boyu mühasibat əməliyyatlarının fasiləsiz aparılmasıdır.

- Mühasibat uçotu planının həyata keçirilməsi: Müəssisənin aktivlərinin, öhdəliklərinin, gəlir və xərclərinin, mənfəət-zərərin və s.-nin hərəkəti ilə bağlı bütün əməliyyatlar. Bu baş verdikdə, ikitərəfli mühasibat uçotu üsulu ilə hesablarda düzgün əks etdirilməlidir. heç bir istisna olmadan.

- İstehsalın iqtisadi xüsusiyyətinin üstünlüyünün təminatı: Bu prinsip müəssisənin real vəziyyətini əks etdirən mühasibat uçotunun sənədlər əsasında əks etdirilməsi zərurətini ifadə edir.

- Əməliyyat ehtiyatlılığının təmin edilməsi: müəssisə əməliyyat nəticələrini gəlir və mənfəətə ayırmazdan əvvəl onlardan zərər və ya xərcləri ödəmək üçün istifadə etməyin zəruri olub-olmadığını nəzərə almalıdır.

- Qiymətləndirmə zamanəti: bu, müəssisənin bütün dövriyyə və uzunmüddətli aktivlərinin, borclarının alınması və yenidən qiymətləndirilməsi və bazar qiymətlərinə uyğunlaşdırılmasıdır.

Mühasibat uçotu siyasətləri şirkətin maliyyə hesablarını hazırlayarkən və təqdim edərkən müxtəlif variantlardan seçdiyi inanclar, anlayışlar, şərtlər və qaydalardır. Mühasibat uçotu siyasəti ümumiyyətlə biznesdə istifadə olunan mühasibat uçotu prinsiplərinə və standartlara uyğun olaraq müəyyən edilə bilər. Müəssisə üçün uçot siyasətini qəbul edərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalı vacib məsələlərdir:

- Biznes növü;
- Fəaliyyət sahəsi və istehsalın həcmi;
- Vergi sistemi.

Müəssisənin uçot siyasəti rəhbərlər tərəfindən hazırlanır və müəssisənin uçot siyasəti müəyyən edilərkən qanunvericilik bazası nəzərə alınmalıdır. Mühasibat uçotu siyasətini təyin edərkən aşağıdakı qaydalar nəzərə alınmalıdır (Sabzaliyev, 2010):

- Müəssisə öz aktiv və öhdəliklərini digər törəmə müəssisələrin aktiv və öhdəliklərindən ayırmalıdır.

- Müəssisə mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq 11 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq qanunvericilik bazasına uyğun sənədlərlə hesabat dövrü üçün qeydiyyat siyasətini hazırlamalıdır.

- Cəmiyyət bütün təsərrüfat fəaliyyətini əhatə etmək üçün cari dövrə uyğun gəlir və xərclərini, habelə cari kapitalını, öhdəliklərini və digər aktivlərini əməliyyatların vaxtına uyğun müəyyən etməlidir.

Mühasibat uçotu siyasəti şirkətin idarə edilməsində mühasibat uçotu sistemindən istifadə edən həllər toplusuna aiddir. Bir qayda olaraq, uçot siyasəti aşağıdakı elementlərdən ibarət olmalıdır:

- Maliyyə hesabatları biznes standartlarının davamlılığı, ardıcılığı və tezliyi əsasında yaradılmışdırsa, onların açıqlanmasına ehtiyac yoxdur. Bu fikirlərə əməl edilmədikdə səbəblər maliyyə hesabatı qeydlərində göstərilməlidir.

- Mühasibat uçotu siyasətinin seçilməsində və tətbiqində ehtiyatlılıq, əhəmiyyətlik prioriteti və əhəmiyyətlik prinsipləri rəhbər tutmalıdır.

- Maliyyə hesabatlarında əks olunan bütün uçot siyasəti aydın və qısa şəkildə izah edilməlidir.

- İstifadə olunan mühasibat uçotu prosedurlarının açıqlanması ilə maliyyə hesabatlarının düzgünlüyü təmin edilir. Maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünün və tamlığının əsas komponenti istifadə olunan əsas uçot siyasətinin açıqlanmasıdır. Mühasibat şöbəsi siyasətlə bağlı məlumatı bütün korporativ idarəetmə komandasından almalıdır.

- Balans hesabatında, mənfəət və zərər haqqında hesabatda və digər cədvəllərdə səhv və qeyri-dəqiq əməliyyatlar uçot siyasəti izah edilməklə və ya qeydlərdə göstərilməklə düzəldilə bilməz. Düzəliş mühasibat uçotu və metodlarına uyğun aparılır və maliyyə hesabatlarında əks etdirilir.

- Maliyyə hesabatları ardıcılıq çərçivəsinin tələb etdiyi kimi dövrlər üzrə ardıcıl olmalıdır.

- Maliyyə siyasətində cari və ya gələcək dövrlərdə əhəmiyyətli təsiri olan və ya ola biləcək dəyişiklik edilibsə, bu, səbəbləri ilə birlikdə izah edilməli və maliyyə hesabatlarına təsiri göstərilməlidir.

Əsas sənədlərin forması və istifadə qaydaları Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir və müvafiq nəzarət Vergilər və Maliyyə nazirliklərinin tabeliyində olan qurumlar tərəfindən həyata keçirilir. Mühüm əsas mühasibat sənədlərinin forması və istifadə qaydaları Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 4 aprel 2016-cı il tarixdə qəbul edilmiş “Mühüm hesabat blanklarının formasının və təfərrüatlarının müəyyən edilməsi haqqında” Q-09 nömrəli əsasnamə ilə müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, bu sənədləri əvəz edən digər sənədlər əsas uçot sənədləri üçün mühüm mühasibat sənədləri kimi qəbul edilir. Mühüm mühasibat sənədləri aşağıdakılardır:

- Faktura: Eyni seriya və nömrə ilə 2 nüsxədə verilir. Müəssisədə 2 nüsxədən artıq tələb olunarsa, həmin qaimə-fakturadan başqa nüsxə verilir və üzərində “orijinal kimi” sözləri yazılaraq müəssisə rəhbəri tərəfindən imzalanaraq təsdiq edilir.

- İnkasso qəbzi: Müəssisə tərəfindən yığılan ödənişlərə görə qəbz verilir. Əsli nüsxəsi ödəyicidə, surəti isə müəssisədə qalır. İnkasso qəbzləri ardıcıl sifariş nömrələri ilə verilir. İnkasso qəbzi ardıcıl seriya və ardıcıl nömrələri olan və iki nüsxədə verilən mühasibat sənədidir.

- Nağd pul inkasso qəbzləri: Bu qəbzlər qaimə-fakturalardır və tacirlər, fermerlər və özünüməşğul insanlar tərəfindən verilir. Nağd pul inkasso qəbzləri iki nüsxə pul inkasso çekindən və kassa çekindən ibarətdir. Kassa çeki pulu ödəyən şəxsə verilir. Kassa qəbzləri və onun çeki müəssisənin vəzifəli şəxsləri tərəfindən imzalanır.

- Etibarnamə: Ən azı iki nümunə kimi tərtib edilir. Mühüm mühasibat sənədi olaraq bu sənəddə aşağıdakı məlumatlar tələb olunur:

Müəssisənin adı, onun vergi identifikasiya nömrəsi və digər müvafiq məlumatlar, habelə etibarnamə verən müəssisənin, idarənin və ya qurumun adı, bank məlumatları, telefon və faks nömrələri, adı, statistik kodu və s. müvafiq məlumatlar verilir.

Azərbaycanda mühasibat uçotu informasiya sistemləri mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının hazırlanması prosesində mühüm rol oynayır. Mühasibat uçotu informasiya sistemləri, maliyyə məlumatlarının hazırlanması və təqdim edilməsində dəqiqliyi və səmərəliliyi artıraraq, bir çox əl ilə həyata keçirilən prosesləri avtomatlaşdırır və sadələşdirir. Azərbaycanda, xüsusilə iri və orta təşkilatlar arasında mühasibat uçotu informasiya sistemlərindən istifadə geniş vüsət almışdır.

Azərbaycan Vergilər Nazirliyi təşkilatlara maliyyə hesabatlarını təqdim etmək və vergiləri elektron qaydada ödəmək imkanı verən elektron vergi hesabatı sistemini tətbiq edib. Bu sistem həmçinin hökumətə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatı qaydalarına riayət olunmasına nəzarət etməkdə kömək edir.

Elektron vergi hesabatı sisteminə əlavə olaraq, Azərbaycanda bir çox təşkilatlar mühasibat uçotu və maliyyə əməliyyatlarını idarə etmək üçün müəssisə resurslarının planlaşdırılması (ERP) sistemlərini qəbul ediblər. Bu sistemlər müxtəlif biznes proseslərini, o cümlədən mühasibat uçotu, maliyyə, satış, satınalma və inventarların

idarə edilməsini birləşdirir və təşkilatlara maliyyə nəticələrinin hərtərəfli görünüşünü təmin edir.

Bundan başqa, bulud hesablama texnologiyası Azərbaycanda da populyarlıq qazanıb, çünki o, təşkilatlara öz maliyyə məlumatlarına internet bağlantısı olan istənilən yerdən və cihazdan daxil olmaq imkanı verir. Bu, mühasibat uçotu prosesinin çevikliyini və mobilliyini artırır, fiziki məlumatların saxlanması sistemlərindən asılılığı azaldır və maliyyə hesabatlarının sürətini artırır.

Yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycanda mühasibat uçotu informasiya sistemlərindən istifadə sürətlə artır, daha səmərəli maliyyə hesabatı sisteminin inkişafına öz töhfəsini verir.

II FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİ VƏ MÜHASİBAT UÇOTU İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ

2.1. KOS-ların dünya və milli iqtisadiyyatda yeri

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi strukturlarına nəzər saldıqda, Kiçik və Orta sahibkarlığın iqtisadiyyatda çox mühüm yer tutduğunu açıq şəkildə görmək olar. KOS-ların istehsal etdiyi əlavə dəyər, məşğulluğa verdiyi töhfələr, qoyduğu investisiyalar, ixrac rəqəmləri və bir sıra digər statistik məlumatlar onların əhəmiyyətinin zamanla artdığını göstərir. Bundan əlavə, KOS-lar dünya üzrə müəssisələrin 95 faizini, məşğulluğun 66 faizini və ümumi istehsalın 55 faizini təşkil edir. Bu səbəbdən ölkələr KOS-ların problemlərinin müəyyən edilməsində və həllində yaxından maraqlanır və onların inkişafına kömək etmək üçün lazımı dəstəyi verməyə çalışırlar. KOS-ların mühüm funksiyalarından biri müxtəlif inkişaf səviyyələrinə malik regionlar arasında iqtisadi balanssızlığı azaltmaqdır. Ona görə də başa düşülür ki, hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında KOS-ların rolu çox mühümdür (Mecek, 2020).

Kiçik və Orta Müəssisələri ümumi xüsusiyyətləri ilə nəzərdən keçirsək, onlar kapitalla yanaşı daha çox əl əməyi ilə fəaliyyət göstərən, az inzibati xərclərlə işləyən, tez qərar qəbul etmək imkanı olan, ucuz məhsul həyata keçirən təsərrüfat müəssisələri kimi müəyyən edilir. Sahibkarlığın və KOS-ların rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə 13-15 iyun 2000-ci il tarixlərində İtaliyanın Bolonya şəhərində 48 ölkənin iştirakı ilə KOS-ların global miqyasda rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması adı altında KOS-lara cavabdeh olan Nazirlərin Konfransı keçirilmişdir. İqtisadiyyat: Strategiya və Siyasətlər. Bu görüş Boloniya prosesinin siyasi dialoqunun başlanğıcı oldu. Konfransın sonunda qəbul edilmiş Boloniya Xartiyası çərçivəsində global iqtisadiyyatda KOS-ların rəqabətqabiliyyətliliyinə dair siyasətin effektivliyinin artırılmasının ümumi prinsipləri müəyyən edilmiş və müxtəlif hədəflər müəyyən edilmişdir. Bu hədəflərə yenidən baxılması üçün 2004-cü ildə ikinci konfransın keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. 3-5 iyun 2004-cü il tarixində İstanbulda İƏİT-in KOS-lar üzrə ikinci nazirlər konfransı

keçirilmişdir. 65 ölkənin iştirakı ilə keçirilən konfransdan sonra İstanbul Bəyannaməsi qəbul edilib. Konfransın məqsədləri qloballaşmanın KOS-lara təsirinin qiymətləndirilməsi, KOS-ların rəqabət qabiliyyəti ilə bağlı siyasətlərin daha yaxşı başa düşülməsi, İƏİT və qeyri- İƏİT üzvləri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi və bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün siyasət təkliflərinin hazırlanması kimi ümumiləşdirilə bilər (Mecek, 2020). Bu iki konfransdan sonra dərc olunan hesabatlardan daha çox, 2002 və 2005-ci illərdə KOS-lara dair hesabatlar da dərc edilmişdir.

İƏİT SME Outlook 2005 hesabatına əsasən, KOS-lar tək mərkəzli, müstəqil və proqnozlaşdırılan işçilərin sayından az işləyən kiçik və orta müəssisələr kimi müəyyən edilir. KOS -lar üçün kəmiyyət meyarlarını aşağıdakı kimi sadalamaq olar: müəssisədə işləyənlərin sayı, işçilərin ümumi iş vaxtı, işçilərin ümumi əmək haqqı, kapital, ümumi aktivlər, mənfəət, ümumi əsas vəsaitlər, istehsal mərhələlərinin sayı, ümumi köçürmə gücü, ümumi enerji istifadəsi, dövriyyə (Mecek, 2020). KOS sahibkarı olmağın ən mühüm üstünlüklərindən biri onların istehsal, xidmət və marketinqdə daha çevik ola bilmələridir. Kiçik müəssisələr yerli bazarı daha yaxşı tanıyır, çünki onların daha az yerləşdiyi yer var. Ona görə də bazarın ehtiyaclarını və xüsusiyyətlərini daha yaxşı bildikləri üçün iri müəssisələrlə müqayisədə daha üstün mövqeyə malik ola bilirlər. Bunlara əlavə olaraq, KOS-ların iri müəssisələrlə müqayisədə üstünlük təşkil etdiyi digər vəziyyətlər aşağıda izah edilir (Demir, 2018):

- KOS-lar böyük texnologiya və investisiya tələb etmədiyi üçün istehsal məsələləri istehlakçı meyllərinə uyğun olaraq dəyişdirilə bilər.

- Sabit xərclər az olduğu üçün istehsal xərcləri çox da yüksək deyil.

- KOS-ların investisiya, məşğulluq və istehsalda əhəmiyyətinin başa düşülməsi onlara verilən dövlət yardımlarının artmasına səbəb olub.

- İri müəssisələr giriş kimi istifadə etdikləri əmtəə və xidmətlərin bəzilərini istehsal etmirlər, çünki bunu qeyri-mümkün və ya rəşional hesab etmirlər. Buna görə də bu mal və xidmətlər KOS-lar tərəfindən istehsal olunur. Məsələn, General Motors bu növ biznesi 37000 müəssisəyə təqdim edir.

- Kiçik biznesdə idarəetmə asandır. Menecer çox vaxt biznesin sahibi olur. İşçilərin sayı az olduğu üçün təşkilati problemlər və uyğunsuzluqlar demək olar ki, yoxdur.

- İstehlakçıların şəxsi zövq və meyllərinə və dəbin tələblərinə uyğunlaşmaq çevikliyində malikdirlər. Bundan əlavə, təkbətək ünsiyyət biznesin tanınmasını artırır.

- Onlar əsasən sifarişlə işlədikləri üçün xüsusi malların istehsalında iri müəssisələrdən üstünlüyə malikdirlər. Məsələn, bədən ölçülərinə və istifadə olunan parçaya görə paltarlar üçün dərzilərə üstünlük verənlər hələ də çoxdur.

Aparılan araşdırmalara görə, KOS-ların uğursuzluq nisbətləri iri müəssisələrə nisbətən daha yüksəkdir. Uğursuzluğun ən mühüm səbəbi üzləşdikləri maliyyə problemləridir. Araşdırmalar həmçinin KOS-ların 57%-nin yarandıqdan sonra 5 il ərzində iflasa uğradığını ortaya qoyub. Bu səbəbdən ilk 5 il KOS-lar üçün çox əhəmiyyətlidir. İri müəssisələrlə müqayisədə KOS-lar aşağıdakı zəif cəhətlərə malik ola bilər:

- İnformasiya və ya kapital çatışmazlığı kimi səbəblərdən texnoloji inkişafı uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər.

- KOS sahibkarlarının, ümumiyyətlə, sahibkarlıq və biznesə başlamaq haqqında kifayət qədər bilikləri olmadığından, biznes ideyalarını adekvat təhlil etmədən, biznes planı hazırlamadan və texniki-iqtisadi təhlil aparmadan sərmayə qoymağa qərar verirlər. Bu, KOS-ların uğursuz təşəbbüslərinin mühüm səbəblərindən biridir.

- Onların xarici bazarları araşdırmaq və məlumat əldə etmək imkanları aşağı olduğu üçün beynəlxalq bazarlara açılmaqda çətinlik çəkirlər.

- Onlar üçün başqa bizneslərlə strateji tərəfdaşlıq qurmaq çətinidir.

- KOS-lar istehsal, marketinq, maliyyələşdirmə və təchizat kimi mühüm funksiyalarda bilik və təcrübə çatışmazlığından yaranan problemlərlə üzləşirlər.

- İqtisadiyyatdakı dalğalanmaları qabaqcadan görmək mümkün olmadığından reaksiyada gecikmə var.

- İxtisaslı işçi tapmaqda çətinlik çəkirlər. Belə olsa belə, kiçik şirkət üçün xərclər ağır ola bilər.

İnnovativ təcrübəyə istinad edərək, əsasən işçilərin orta sayı və illik gəliri mövcud müəssisələrin kiçik, orta və böyük siniflər üzrə təsnifatını müəyyən edir. Əgər meyarlardan hər hansı biri onun parametrlərini üstələyirsə, şirkətin təsnifatı daha yüksək səviyyəyə dəyişdirilir. Yeni müəssisələr üçün kiçik, orta və iri müəssisələr dövlət qeydiyyatına alındığı və vergi uçotunun aparıldığı tarixdən bir il sonra yaradılmış işçilərin orta sayına görə təsnif edilir. Əlavə edilməklə, şirkətin ümumi mal və xidmətlərinin ümumi miqdarı maliyyə ili üçün illik gəlirə əlavə olunur.

Cədvəl 2. Azərbaycanca KOS-ların müəyyən edilməsi meyarları

Ölçü baxımından sahibkarlıq kateqoriyası	İşçi sayı	İllik gəlir
Kiçik	25 nəfərə qədər	200 min manata qədər
Orta	25-125 nəfər	200-1 250 min manat arası
Böyük	125 nəfərdən çox	1 250 min manatdan çox

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/>

Azərbaycanda orta ölçülü hüquqi şəxslərin sertifikatlaşdırılmış tərfi yoxdur. KOS-lar kiçik müəssisələr kimi təsnif edilir, hüquqi şəxslər də kiçik və ya KOS sektorunu təşkil edən bütün digər müəssisələr kimi təsnif edilir. Ona görə də iri şirkətlər istisna olmaqla, bütün digər qeydiyyatdan keçmiş müəssisələr KOS qrupundan aşağı düşür. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq dedikdə, nizamnamə kapitalı Azərbaycan Respublikasının, ictimai və dini birliklərin, xeyriyyə və digər fondların 25 faizdən çox olmayan iştirak faizinə bərabər olan kommersiya müəssisələri başa düşülür. Kiçik və orta sahibkarlıq subyekti olmayan bir və ya bir neçə subyektə aid olan faiz nisbəti 25%-dən çox olmayan və işçilərin orta ştat sayının maksimum həddən artıq olmayan həddə: sənayedə, tikintidə və nəqliyyatda 100 nəfər; 50 pərakəndə və istehlakçı, digər sənaye və digər fəaliyyət sahələrində 50 nəfər. 2018-ci ildə qeydiyyatdan keçmiş müəssisələrin sayı 244883 min obyekt təşkil etmişdir.

2.2. KOS-larda mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin istifadəsi və əhəmiyyəti

Mühasibat uçotu informasiya sistemləri KOS-lar üçün getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir, çünki onlar qərarların qəbulunu dəstəkləmək üçün dəyərli məlumat verir və şirkətlərə daha səmərəli fəaliyyət göstərməyə kömək edir. Bu bölmədə biz KOS-larda Mühasibat uçotu məlumat sistemlərinin əhəmiyyətini araşdıraraq, onun üstünlükləri və KOS sahiblərinə və menecerlərinə verdiyi üstünlüklərə diqqət yetirəcəyik.

Mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin ən mühüm üstünlüklərindən biri onun bir çox əl ilə idarə olunan prosesləri avtomatlaşdırmaq, insan səhvləri riskini azaltmaq və maliyyə məlumatlarının düzgünlüyünü artırmaq qabiliyyətidir. Mühasibat uçotu informasiya sistemləri müxtəlif mənbələrdən məlumatları birləşdirir və maliyyə məlumatlarına real vaxt rejimində çıxışı təmin edərək, KOS sahiblərinə və menecerlərə əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə kömək edir. Bundan əlavə, Mühasibat uçotu informasiya sistemləri maliyyə hesabatlarının və hesabatlarının hazırlanmasını avtomatlaşdırır, bu sənədləri hazırlamaq üçün tələb olunan vaxtı və səyi azalda və digər fəaliyyətlər üçün resursları boşalda bilər.

Mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin digər üstünlüyü onun mənalı və işlək maliyyə məlumatlarını təqdim etmək qabiliyyətidir. Mühasibat uçotu informasiya sistemləri böyük həcmdə maliyyə məlumatlarını təhlil edə və onları asan başa düşülən formatda təqdim edə bilər ki, bu da KOS sahiblərinə və menecerlərinə maliyyə göstəricilərində meylləri və nümunələri müəyyən etməyə imkan verir. Bu məlumat daha sonra qiymət strategiyalarının tənzimlənməsi, xərclərin azaldılması və əməliyyatların optimallaşdırılması kimi əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək üçün istifadə oluna bilər.

Mühasibat uçotu informasiya sistemləri həmçinin KOS-larda maliyyə məlumatlarına nəzarəti və idarə olunmasını gücləndirir. Mühasibat uçotu məlumat sistemləri ilə KOS sahibləri və menecerləri real vaxt rejimində daxili nəzarət qura, büdcələr təyin edə və performans nəzarət edə bilərlər. Bu, maliyyə məlumatlarının

dəqiq və aktual olmasını təmin etməyə kömək edir və fırldaqçılıq və digər maliyyə pozuntuları riskini azaldır.

Bu üstünlüklərə əlavə olaraq, Mühasibat uçotu informasiya sistemləri həm də KOS-lara rəqabət üstünlüyü təmin edir. Mühasibat uçotu informasiya sistemləri KOS-lara daha səmərəli fəaliyyət göstərməyə, xərcləri azaltmağa və məhsuldarlığı artırmağa imkan verir. Bu, öz növbəsində, gəlir və mənfəətin artmasına səbəb ola bilər, KOS-lara daha böyük şirkətlərlə daha effektiv rəqabət aparmağa kömək edir.

Bundan əlavə, Mühasibat uçotu informasiya sistemləri də KOS-ların böyüməsini və genişlənməsini dəstəkləyə bilər. Mühasibat uçotu informasiya sistemləri investisiyalar, birləşmələr və satınalmalar haqqında əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək üçün lazım olan maliyyə məlumatlarını və təhlili təmin edir. Bu, KOS-lara bizneslərini inkişaf etdirməyə və yeni bazarlara daxil olmağa, onların əhatə dairəsini və rəqabət qabiliyyətini artırmağa kömək edə bilər.

Yekun olaraq qeyd edək ki, Mühasibat uçotu informasiya sistemləri KOS-ların uğurunu və böyüməsini dəstəkləməkdə mühüm rol oynayır. Mühasibat uçotu informasiya sistemləri KOS sahiblərinə və menecerlərinə qərarların qəbulunu dəstəkləmək üçün dəyərli məlumatlar verir, şirkətlərin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsinə kömək edir və rəqabət üstünlüyü təmin edir. Mühasibat uçotu informasiya sistemlərini tətbiq etməklə, KOS-lar ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına töhfə verməklə öz maliyyə göstəricilərini yaxşılaşdırır, xərcləri azaldır, gəlir və mənfəətlərini artırır.

2.3. Amerika və Avropada KOS-larda mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin istifadəsi

2.3.1. ABŞ təcrübəsi

Kiçik və Orta Müəssisələr (KOS-lar) ABŞ iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır, iş yerlərinin yaradılmasına, innovasiyalara və ümumi iqtisadi artıma töhfə verir. Maliyyə məlumatlarının effektiv idarə olunması KOS-ların uğuru və inkişafı üçün çox vacibdir. Bu fəsilə biz Birləşmiş Ştatlarda KOS-larda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin (AIS) istifadəsini tədqiq edəcəyik, onların faydalarını, çətinliklərini və

bu kontekstdə AIS-nin tətbiqi üçün xüsusi mülahizələri araşdıracağıq. Mühasibat İnformasiya Sistemləri ABŞ-da KOS-lar üçün bir sıra üstünlüklər təklif edir (Audretsch, 2000):

- Sadələşdirilmiş Maliyyə Əməliyyatları: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri əməliyyatların qeydə alınması, hesab-fakturaların yaradılması və əmək haqqının işlənməsi kimi gündəlik maliyyə tapşırıqlarını avtomatlaşdırır. Bu avtomatlaşdırma vaxta qənaət edir və səhvlərin baş vermə ehtimalını azaldır, KOS-lara əsas biznes fəaliyyətlərinə diqqət yetirməyə imkan verir.

- Dəqiq Maliyyə Hesabatları: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri maliyyə məlumatlarının düzgünlüyünü və etibarlılığını təmin edir. Məlumatların işlənməsini avtomatlaşdırmaq və əvvəlcədən müəyyən edilmiş mühasibat uçotu qaydalarını tətbiq etməklə Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri insan səhvi riskini minimuma endirir və maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün ardıcıl çərçivə təmin edir.

- Qərar Qəbul Dəstəyi: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri qərarların qəbul edilməsini dəstəkləmək üçün vaxtında və müvafiq maliyyə məlumatlarını təmin edir. KOS-lar maliyyə məlumatlarını təhlil edə, tendensiyaları müəyyən edə və biznesin maliyyə sağlamlığını qiymətləndirə, investisiyalar, xərclərin azaldılması və genişlənmə imkanları ilə bağlı məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verə bilər.

- Tənzimləmə Uyğunluğu: KOS-lar müxtəlif qaydalara və hesabat tələblərinə tabedirlər. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri maliyyə hesabatlarının, vergi bəyannamələrinin və uyğunluqla bağlı digər sənədlərin düzgün və vaxtında hazırlanmasını təmin etməklə, KOS-lara bu qaydalara əməl etməyə kömək edir.

- Təkmilləşdirilmiş Daxili Nəzarət: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri maliyyə əməliyyatlarını izləmək və izləmək üçün mexanizmlər təqdim etməklə daxili nəzarəti gücləndirir. Bu, fırıldaqçılıq, icazəsiz giriş və digər maliyyə pozuntularının qarşısını almağa kömək edir, KOS-lar üçün maliyyə itkiləri riskini azaldır.

KOS-larda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi müəyyən çətinliklər yarada bilər (Fordham & Hamilton, 2019):

- Xərclə bağlı mülahizələr: KOS-ların çox vaxt məhdud maliyyə resursları var, bu da Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinə ilkin sərmayəni əhəmiyyətli hesab edir.

Aparat, proqram təminatı, tətbiq, təlim və davamlı texniki xidmətlə bağlı xərclər KOS-lar üçün problemlər yarada bilər.

- Texniki Ekspertiza: KOS-ların Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərini effektiv şəkildə seçmək, tətbiq etmək və saxlamaq üçün lazımi texniki təcrübələri olmaya bilər. Uğurlu həyata keçirilməsini təmin etmək üçün o, məsləhətçilər və ya ixtisaslaşmış xidmət təminatçıları kimi kənar yardım tələb edə bilər.

- Dəyişikliklərin İdarə Edilməsi: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi mövcud biznes proseslərində, rollarda və məsuliyyətlərdə dəyişikliklər tələb edir. Dəyişikliyə qarşı müqavimət və işçilərin işə qəbulunun olmaması KOS-larda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin uğurla tətbiqinə mane ola bilər.

- Ölçəklənəbilirlik: KOS-lar tez-tez sürətli artım və ya biznes həcmində dalğalanmalarla üzləşirlər. Tətbiq olunan Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri əhəmiyyətli fasilələr və əlavə xərclər olmadan biznesin dəyişən ehtiyaclarını ödəmək üçün miqyaslı olmalıdır.

KOS-larda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri tətbiq edilərkən bir sıra mülahizələr nəzərə alınmalıdır. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqini KOS-un xüsusi ehtiyacları və məqsədləri ilə uyğunlaşdırmaq vacibdir. Təşkilatın biznes proseslərini, maliyyə tələblərini və strateji məqsədlərini başa düşmək Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərindən tələb olunan funksiyaları və xüsusiyyətləri müəyyən etməyə kömək edəcəkdir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri proqram təminatının düzgün seçilməsi çox vacibdir. KOS-lar əlverişli qiymət, mövcud sistemlərlə uyğunluq, miqyaslılıq, istifadəçinin rahatlığı və proqram təminatçısı tərəfindən göstərilən texniki dəstək səviyyəsi kimi amilləri nəzərə alaraq müxtəlif proqram variantlarını qiymətləndirməlidirlər. Seçilmiş sistemin təşkilatın tələblərinə cavab verməsini təmin etmək üçün mühasiblər, maliyyə menecerləri və İT işçiləri kimi əsas maraqlı tərəflərin seçim prosesinə cəlb edilməsi məqsədəuyğundur (Andarwati və dig., 2018).

Yeni Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinə rahat keçidi təmin etmək üçün hərtərəfli icra planının hazırlanması zəruridir. Plana tapşırıqlar, vaxt qrafikləri, resurs bölgüsü və fəvqəladə hallar daxil edilməlidir. İcra planının bütün aidiyyəti işçilərə

çatdırılması, onlara təlimlərin keçirilməsi və yeni sistemlə tanış olmaları üçün dəstək verilməsi vacibdir. KOS-larda artıq müxtəlif formatlarda və sistemlərdə saxlanılan mövcud maliyyə məlumatları ola bilər. Məlumatların yeni Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinə miqrasiyası məlumatların düzgünlüyünü və bütövlüyünü təmin etmək üçün diqqətli planlaşdırma və icra tələb edir. Bundan əlavə, Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri təşkilatın müxtəlif funksional sahələrində fasiləsiz məlumat axınını təmin etmək üçün inventarların idarə edilməsi və ya müştəri münasibətlərinin idarə edilməsi (CRM) proqramı kimi digər müvafiq sistemlərlə inteqrasiya edilməlidir.

İşçilərin yeni Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərindən səmərəli istifadə etməsini təmin etmək üçün adekvat təlim vacibdir. KOS-lar sistem funksiyalarını, məlumatların daxil edilməsini, hesabat verməyi və problemlərin aradan qaldırılmasını əhatə edən hərtərəfli təlim proqramları təqdim etməlidirlər. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin üstünlüklərini vurğulamaq və işçilərin hər hansı narahatlığını və ya müqavimətini aradan qaldırmaq istifadəçinin qəbulunu asanlaşdıracaq və sistemin potensialını maksimum dərəcədə artıracaq.

Həssas maliyyə məlumatlarının qorunması KOS-lar üçün çox vacibdir. Giriş nəzarət, şifrələmə və məlumatların müntəzəm ehtiyat nüsxələri kimi müvafiq təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi maliyyə məlumatlarının bütövlüyünü və məxfiliyini qoruyacaq. KOS-lar həmçinin Avropa Birliyində Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR) və ya ABŞ-da Kaliforniya İstehlakçı Məxfiliyi Aktı (CCPA) kimi müvafiq məlumatların mühafizəsi qaydalarına uyğunluğu təmin etməlidir.

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri tətbiq edildikdən sonra KOS-lar davamlı dəstək və texniki xidmət üçün mexanizmlər yaratmalıdırlar. Bu, texniki problemləri, proqram təminatı yeniləmələrini və sistem təkmilləşdirmələrini həll etmək üçün daxili İT komandasının təyin edilməsini və ya dəstək xidmətlərinin kənardan alınmasını əhatə edə bilər. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin fəaliyyətinin müntəzəm monitorinqi və qiymətləndirilməsi təkmilləşdirilməsi lazım olan sahələrin müəyyən

edilməsinə və sistemin KOS-un inkişaf edən ehtiyaclarına cavab verməsini təmin etməyə kömək edəcəkdir.

Birləşmiş Ştatlar hökuməti KOS-ların əhəmiyyətini tanıyır və onlara Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin mənimsənilməsində kömək etmək üçün müxtəlif dəstək proqramları və təşəbbüslər təqdim edir. Kiçik Biznes Administrasiyası KOS-lara Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri daxil olmaqla texnoloji həllərin tətbiqi üçün resurslar, təlimatlar və maliyyə imkanları təklif edir. Bundan əlavə, dövlət və yerli hökumətlər KOS-ları Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinə investisiya qoymağa təşviq etmək üçün vergi güzəştləri, qrantlar və ya aşağı faizli kreditlər təqdim edə bilər. Biz ABŞ-da bir şirkətdə Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin necə tətbiq olunduğuna dair ətraflı nümunəni araşdıracağıq.

1. Biznes Ehtiyaclarının və Məqsədlərinin Qiymətləndirilməsi

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemini tətbiq etməzdən əvvəl Korporasiya biznes ehtiyaclarını və məqsədlərini hərtərəfli qiymətləndirir. Şirkət maliyyə proseslərini sadələşdirməyi, qərarların qəbulunu təkmilləşdirməyi, dəqiq və vaxtında hesabat verməyi təmin etməyi qarşısına məqsəd qoyub. Korporasiya kreditor və debitor borcları, inventarların idarə edilməsi və maliyyə hesabatları kimi təkmilləşdirmə üçün əsas sahələri müəyyən edir.

2. Sistemin seçilməsi və satıcının qiymətləndirilməsi

Korporasiya müxtəlif proqram təminatçılarını qiymətləndirərək Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin seçilməsi prosesinə başlayır. Şirkət sistem funksiyaları, mövcud sistemlərlə uyğunluq, genişlənmə qabiliyyəti, istifadəçinin rahatlığı və göstərilən texniki dəstək kimi amilləri nəzərə alır. Seçim qrupu hərtərəfli qiymətləndirməni təmin etmək üçün maliyyə, İT və idarəetmədən maraqlı tərəfləri cəlb edir. Hərtərəfli qiymətləndirmə və nümayişlərdən sonra Korporasiya biznes ehtiyaclarına və məqsədlərinə uyğun gələn uyğun Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemi təchizatçısı seçir.

3. Layihənin Planlaşdırılması və Resursların Bölgüsü

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemi təchizatçısı seçildikdə, Korporasiya maliyyə, İT və digər müvafiq departamentlərdən olan üzvlərdən ibarət layihə

komandası formalaşdırır. Komanda tapşırıqları, vaxt qrafiklərini, resursların bölüşdürülməsini və mərhələləri göstərən ətraflı layihə planı yaradır. Aydın rollar və məsuliyyətlər müəyyən edilir və icra prosesinə nəzarət etmək üçün layihə menecerləri təyin edilir. Korporasiya layihəyə adekvat resursların, o cümlədən maliyyə, insan və texniki resursların ayrılmasını təmin edir.

4. Məlumatların miqrasiyası və inteqrasiyası

Rahət keçidi təmin etmək üçün Korporasiya köhnə sistemlər və elektron cədvəllər kimi mövcud məlumat mənbələrini müəyyən edir və məlumatların yeni Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminə köçürülməsini planlaşdırır. Layihə komandası məlumatların xəritələşdirilməsi, transformasiyası və təsdiqi proseslərini müəyyən etmək üçün Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemi təchizatçısı ilə sıx əməkdaşlıq edir. Komanda dəqiqlik və bütövlüyü təmin etmək üçün köçürülmüş məlumatları sınaqdan keçirir və təsdiqləyir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin digər müvafiq sistemlərlə, məsələn, CRM və ya inventar idarəetmə proqramı ilə inteqrasiyası da məlumatın fasiləsiz axını təmin etmək üçün nəzərdə tutulub.

5. Fərdiləşdirmə və Konfiqurasiya

Korporasiya xüsusi biznes prosesləri və tələbləri əsasında sistemi fərdiləşdirmək və konfiqurasiya etmək üçün Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemi satıcısı ilə əməkdaşlıq edir. Layihə komandası hesablar planını, mühasibat uçotu qaydalarını, iş axınlarını və hesabat şablonlarını müəyyən etmək üçün satıcı ilə sıx əməkdaşlıq edir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemi fakturaların işlənməsi, satınalma sifarişləri və maliyyə hesabatları kimi prosesləri avtomatlaşdırmaq üçün uyğunlaşdırılmışdır. Komanda sistemin istifadəçi dostu, intuitiv və təşkilatın ehtiyaclarına uyğun olmasını təmin edir.

6. Təlim və İstifadəçinin Qəbul Edilməsi

İstifadəçilərin mənimsənilməsinin vacibliyini dərk edərək, Korporasiya işçilər üçün hərtərəfli təlim proqramlarına sərmayə qoyur. Layihə komandası istifadəçiləri Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin funksiyaları üzrə maarifləndirmək üçün təlim materiallarını tərtib edir və seminarlar keçirir. Təlim sessiyaları məlumatların daxil edilməsi, əməliyyatların işlənməsi, hesabatların yaradılması və problemlərin

aradan qaldırılması kimi sahələri əhatə edir. XYZ Korporasiyası həmçinin ilkin icra mərhələsində istifadəçilərin qarşılaşdıqları hər hansı problem və ya problemləri həll etmək üçün davamlı dəstək və yardım göstərir.

7. Təhlükəsizlik və Uyğunluq Mülahizələri

Müvafiq qaydalara uyğunluq Korporasiya üçün çox vacibdir. Şirkət Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin tətbiqinin sənaye standartlarına və normativ tələblərə uyğun olmasını təmin edir. ABŞ-da mühasibat təcrübələri Ümumi Qəbul Edilmiş Mühasibat Uçotu Prinsipləri (GAAP) və Maliyyə Mühasibat Uçotu Standartları Şurası (FASB) və Qiymətli Kağızlar və Birja Komissiyası (SEC) kimi tənzimləyici orqanlar tərəfindən idarə olunur. Korporasiya Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin bu standartlara uyğun olmasını təmin edir və düzgün maliyyə hesabatını təqdim edir.

Bundan əlavə, Korporasiya maliyyə məlumatlarının məxfiliyini və bütövlüyünü qorumaq üçün tədbirlər görür. Şirkət həssas məlumatları qorumaq üçün ciddi giriş nəzarəti, məlumat şifrələməsi və müntəzəm ehtiyat nüsxələri həyata keçirir. Sağlamlıq Sığortasının Daşınması və Hesabatlılığı Aktı (HIPAA) və ya Sarbanes-Oxley Aktı (SOX) kimi məlumatların qorunması qaydalarına uyğunluq da təmin edilir.

2.3.2. Avropa təcrübəsi

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri Avropa ölkələrində Kiçik və Orta Müəssisələrin (KOS) maliyyə idarə edilməsində mühüm rol oynayır. Bu fəsilə biz KOS-larda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqini araşdıracağıq, onların üstünlüklərini və praktik tətbiqlərini vurğulayacağıq. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin KOS-lara maliyyə proseslərini rasionallaşdırmaqda, qərarların qəbulunu təkmilləşdirməkdə və Avropa qaydalarına uyğunluğu təmin etməkdə necə kömək etdiyini nümayiş etdirmək üçün real həyat nümunələri təqdim olunacaq. Avropa KOS-ları maliyyə əməliyyatlarında Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərini tətbiq etmək üçün bir sıra motivlərlə üzləşirlər. Bu motivasiyalara səmərəliliyin artırılması, səhvlərin azaldılması, maliyyə hesabatlarının təkmilləşdirilməsi və effektiv qərarların qəbul edilməsinə imkan daxildir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərini tətbiq etməklə, KOS-lar gündəlik mühasibat uçotu tapşırıqlarını avtomatlaşdırma, maliyyə

hesablamalarının düzgünlüyünü təmin edə və müvafiq maliyyə məlumatlarına vaxtında çıxış əldə edə bilərlər. Bundan əlavə, Avropa KOS-ları yerli mühasibat uçotu standartlarına və hesabat tələblərinə əməl etməlidir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin qəbulu KOS-lara öz ölkələrinə xas olan mühasibat uçotu qaydalarının mürəkkəbliklərini idarə etməyə kömək edə bilər. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi KOS-lara tələb olunduqda yerli Ümumi Qəbul Edilmiş Mühasibat Uçotu Prinsiplərinə (GAAP) və ya Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına (BMHS) uyğun olaraq maliyyə hesabatları yaratmağa imkan verir (Laurențiu, 2016).

Avropa ölkələrində Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri üçün tənzimləyici mənzərə milli mühasibat uçotu standartları və hesabat çərçivələrindən təsirlənərək dəyişir. Avropa İttifaqı (AI) BMHS-ni qəbul etməklə uyğunlaşmanı təşviq etsə də, ayrı-ayrı üzv dövlətlərin öz unikal mühasibat qaydaları ola bilər. Məsələn, Almaniyada KOS-lar mühasibat uçotu və hesabat tələblərini əks etdirən Alman Ticarət Məcəlləsinə (Handelsgesetzbuch - HGB) əməl edirlər. Fransanın Autorité des Normes Comptables (ANC) tərəfindən müəyyən edilmiş öz mühasibat standartları var. Bununla belə, bir çox Avropa ölkələrində BMHS-nin qəbuluna doğru yaxınlaşma tendensiyası üstünlük təşkil edir ki, bu da maliyyə hesabatları təcrübələrini uyğunlaşdırmaq və sərhədlər arasında müqayisəliliyi asanlaşdırmaq məqsədi daşıyır (Hellmann və dig., 2013).

Avropa KOS-larında Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin Tətbiqinə dair real həyat nümunələri:

Almaniyada yerləşən istehsalatla məşğul olan KOS, maliyyə idarəciliyini təkmilləşdirmək üçün Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərini tətbiq etdi. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri şirkətin inventar idarəetmə sistemi ilə inteqrasiya edərək inventar səviyyələrinin real vaxt rejimində izlənilməsinə, satılan malların dəyərinin hesablamalarına və maliyyə hesabatlarına imkan verir. Sistem ƏDV bəyannamələrinin yaradılmasını avtomatlaşdırır, Almaniyanın mühasibat uçotu qaydalarına riayət olunmasını asanlaşdırır və qərar qəbul etmək və hesabat vermək üçün dəqiq maliyyə hesabatlarını təqdim edir.

Fransada xidmətə əsaslanan KOS, maliyyə proseslərini sadələşdirmək üçün Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərini tətbiq etdi. Mühasibat Uçotu İnformasiya

Sistemləri şirkətin müştəri münasibətlərinin idarə edilməsi (CRM) sistemi ilə inteqrasiya edərək, avtomatik hesab-faktura, debitor borclarının idarə edilməsi və gəlirin tanınmasına imkan verir. Sistem, Autorité des Normes Comptables tərəfindən müəyyən edilmiş Fransız mühasibat standartlarına uyğunluğu təmin edir və yerli tələblərə uyğun olaraq maliyyə hesabatları yaradır. ABC S.A. pul vəsaitlərinin hərəkətinə nəzarət edə, gəlirliliyi təhlil edə və real vaxtda maliyyə məlumatları əsasında əsaslandırılmış biznes qərarları qəbul edə bilər.

Birləşmiş Krallıqda texnoloji startap, maliyyə əməliyyatlarını dəstəkləmək və tənzimləyici öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərini tətbiq etdi. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri şirkətin e-ticarət platforması ilə inteqrasiya edir, satış məlumatlarını əldə edir, inventarları idarə edir və sifarişlərin yerinə yetirilməsini asanlaşdırır. Sistem ƏDV hesablamalarını avtomatlaşdırır, dəqiq hesab-fakturalar yaradır və BMHS və Maliyyə Hesabatları Şurası tərəfindən müəyyən edilmiş hesabat tələblərinə uyğun olaraq maliyyə hesabatlarını tərtib edir. Şirkət gəlirləri izləyə, xərcləri izləyə və strateji qərarların qəbulu üçün fikirlər əldə edə bilər. Avropa KOS-larında Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin tətbiqi bir neçə amilin diqqətlə nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Bunlara daxildir:

a. Sistemin seçimi: KOS-lar yerli mühasibat qaydaları və hesabat tələbləri nəzərə alınmaqla, onların xüsusi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış həllər təklif edən Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemi təchizatçıları qiymətləndirməlidirlər. KOS-un sənayesi, ölçüsü və böyümə planları ilə uyğunlaşan sistem seçmək çox vacibdir.

b. Fərdiləşdirmə və Konfiqurasiya: Mühasibat Uçotu Məlumat Sistemi hesablar planı, maliyyə iş axınları və hesabat şablonları kimi KOS-un unikal tələblərinə cavab vermək üçün fərdiləşdirilməli və konfiqurasiya edilməlidir. Bu, sistemin yerli qaydalara uyğun olaraq maliyyə məlumatlarını dəqiq şəkildə tutmasını və emal etməsini təmin edir.

c. Məlumatların Miqrasiyası və İnteqrasiyası: KOS-lar mövcud məlumat mənbələrini qiymətləndirməli və məlumatların yeni Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminə rahat miqrasiyasını planlaşdırmalıdırlar. Məlumatın fasiləsiz axını təmin

etmək üçün CRM və ya inventar idarəetmə proqramı kimi digər sistemlərlə inteqrasiya nəzərə alınmalıdır.

d. Təlim və İstifadəçinin Qəbul Edilməsi: İşçilərin Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemindən səmərəli istifadə etməyi başa düşmələrini təmin etmək üçün adekvat təlim proqramları həyata keçirilməlidir. Təlim sessiyaları məlumatların daxil edilməsi, əməliyyatların işlənməsi, hesabatların yaradılması və problemlərin aradan qaldırılması kimi sahələri əhatə etməlidir. Tətbiq mərhələsində hər hansı istifadəçi problemlərini həll etmək üçün davamlı dəstək və yardım göstərilməlidir.

e. Təhlükəsizlik və Uyğunluq: Avropa KOS-ları məlumat təhlükəsizliyinə və Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR) kimi qaydalara uyğunluğa üstünlük verməlidir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemi həssas maliyyə məlumatlarını qorumaq üçün giriş nəzarəti, məlumatların şifrələnməsi və müntəzəm ehtiyat nüsxələri daxil olmaqla möhkəm təhlükəsizlik tədbirlərini özündə birləşdirməlidir.

f. Davamlı Qiymətləndirmə və Optimallaşdırma: KOS-lar Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin fəaliyyətini davamlı olaraq qiymətləndirməli və onun dəyişən biznes ehtiyacları və tənzimləyici tələblərə uyğunluğunu qiymətləndirməlidirlər. Optimallaşdırma və təkmilləşdirmə sahələrini müəyyən etmək üçün istifadəçilərdən və maraqlı tərəflərdən rəylər toplanmalıdır. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin effektiv və səmərəli qalmasını təmin etmək üçün sistemə müntəzəm olaraq yeniliklər və təkmilləşdirmələr həyata keçirilməlidir.

2.4. Azərbaycanca mühasibat uçotu informasiya sistemlərinin tətbiqi məsələləri

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri müxtəlif ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda maliyyə məlumatlarının idarə edilməsində və qərarların qəbulu proseslərinin asanlaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri maliyyə məlumatlarının səmərəli şəkildə toplanması, saxlanması və təşkilinə imkan verir. O, əməliyyatların qeydə alınması, maliyyə hesabatlarının yaradılması və dəqiq baş kitabın aparılması prosesini avtomatlaşdırır. Bu, maliyyə hesabatlarının sürətini və düzgünlüyünü artırır.

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri Azərbaycanda müəssisələrə satış, alış, əmək haqqı və inventarların idarə edilməsi kimi müxtəlif maliyyə əməliyyatlarını emal etməyə imkan verir. O, məlumatların daxil edilməsinin düzgünlüyünü təmin edir, səhvləri azaldır və maliyyə fəaliyyətləri haqqında real vaxt yeniləmələrini təmin edir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri balans hesabatları, mənfəət və zərər hesabatları və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatlar daxil olmaqla, vaxtında və düzgün maliyyə hesabatlarını yaradır. Bu hesabatlar menecerlər, investorlar və tənzimləyici orqanlar kimi maraqlı tərəflərə əsas maliyyə məlumatlarını təqdim etməklə qərar qəbul etməyə kömək edir.

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri saxtakarlığın, səhvlərin və maliyyə məlumatlarına icazəsiz girişin qarşısını almaq üçün daxili nəzarətin qurulmasına kömək edir. Buraya vəzifələrin ayrılması, giriş nəzarəti və audit yolları kimi funksiyalar daxildir. Bu nəzarətlər hesabatlılığı artırır və maliyyə məlumatlarının bütövlüyünü təmin edir. Vergilərə riayət etmək Azərbaycanda biznes üçün maliyyə idarəçiliyinin mühüm aspektidir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri vergi ilə bağlı əməliyyatları izləmək, vergi borclarını hesablamaq və vergi məqsədləri üçün lazımi hesabatları yaratmaqla təşkilatlara vergi uyğunluğuna kömək etməkdə mühüm rol oynayır. Bu müfəssəl cavabda mən Azərbaycanda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri ilə vergi uyğunluğu arasındakı əlaqəni, habelə onlardan istifadəni təşviq edən qaydalar və təşəbbüsləri daha da izah edəcəyəm.

Azərbaycanda maliyyə hesabatlarında şəffaflığı və hesabatlılığı təşviq edən dəqiq müəyyən edilmiş vergi sistemi mövcuddur. Azərbaycanda əsas vergi qanunvericiliyinə müxtəlif vergilərə, məsələn, korporativ gəlir vergisi, əlavə dəyər vergisi (ƏDV), fiziki şəxslərin gəlir vergisi və sosial sığorta haqları ilə bağlı qayda və qaydaları əks etdirən Vergi Məcəlləsi daxildir. Azərbaycanın vergi sistemi vergi hesabatlarının düzgün və vaxtında verilməsinin təmin edilməsində Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin vacibliyini qəbul edir. Hökumət Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin istifadəsini təşviq edən təlimat və qaydalar təqdim etməklə onların qəbulunu təşviq edir. Bu qaydaların məqsədi vergi uyğunluğu proseslərini sadələşdirmək, səmərəliliyi artırmaq və vergi hesabatlarında səhvləri minimuma endirməkdir. Azərbaycanda vergi

sisteminin Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərini təşviq etməsinin əsas yollarından bəziləri bunlardır:

a. Məcburi Elektron Hesabat: Azərbaycanda vergi orqanları müəyyən sahibkarlıq subyektlərindən vergi bəyannamələrini elektron qaydada təqdim etmələrini tələb edir. Bu, Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin istifadəsini təşviq edir, çünki elektron hesabat sistemləri məlumatların avtomatlaşdırılmış daxil edilməsinə və mühasibat sistemləri ilə inteqrasiyaya əsaslanır.

b. Standartlaşdırılmış Hesabat Formatları: Azərbaycanda vergi bəyannamələri üçün standartlaşdırılmış hesabat formatları tətbiq edilmişdir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri tələb olunan formatlarda hesabatlar yarada bilər, ardıcılığı təmin edir və vergi bəyannaməsi prosesini sadələşdirir.

c. Rəqəmsal İmza Tələbləri: Azərbaycanda vergi sistemi elektron şəkildə təqdim edilən vergi bəyannamələri üçün rəqəmsal imzadan istifadəni məcbur edir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri təqdim olunan hesabatların həqiqiliyini və bütövlüyünü təmin edərək rəqəmsal imza imkanlarını birləşdirə bilər.

d. Onlayn Vergi Portalları: Azərbaycanda vergi orqanları bizneslərin vergi ilə bağlı məlumatlara daxil ola, bəyannamələr təqdim edə və vergi ödənişlərini həyata keçirə biləcəyi onlayn platformalar və portallar təqdim edir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri bu portallarla problemsiz inteqrasiya edə bilər, bu da bizneslərə məlumatları birbaşa mühasibat sistemlərindən ötürməyə imkan verir, əl səylərini və potensial səhvləri azaldır.

Azərbaycanda Vergi Uyğunluğu üzrə Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin İmkanları:

Azərbaycanda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri vergilərə riayət olunmasını asanlaşdıran xüsusi imkanlar təklif edir. Bu imkanlara aşağıdakılar daxildir:

a. Əməliyyatların İzlənməsi: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri bütün maliyyə əməliyyatlarını, o cümlədən vergi öhdəliklərinə aid olanları qeyd edir və izləyir. O, vergi ilə bağlı əməliyyatların dəqiq tutulmasını, kateqoriyalara bölünməsinə və uzlaşdırılmasını təmin edir.

b. Vergilərin Hesablanması: Azərbaycanda Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemləri tətbiq olunan vergi dərəcələri və qaydalara əsasən borc vergilərini hesablaya bilər. O, vergi hesablamalarını avtomatlaşdırır, səhvlərin baş vermə ehtimalını azaldır və vergi öhdəliklərinin dəqiqliyini təmin edir.

c. Hesabat və Sənədləşdirmə: Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemləri vergi bəyannamələri, ƏDV hesabatları və tutulan vergi hesabatları kimi vergi məqsədləri üçün tələb olunan zəruri hesabatları yaradır. Bu hesabatlar müvafiq vergi qaydaları əsasında hazırlanır və xüsusi tələblərə cavab vermək üçün fərdiləşdirilə bilər.

d. Audit və Uyğunluğun Monitorinqi: Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemləri vergi ilə bağlı bütün fəaliyyətlərin şəffaf qeydini təmin edərək, maliyyə əməliyyatlarının auditini aparır. Bu, vergi qaydalarına riayət olunmasına nəzarət etməyə kömək edir və vergi orqanları tərəfindən yoxlamaları asanlaşdırır.

e. Vergi Proqramı ilə İnteqrasiya: Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemləri Azərbaycanda istifadə olunan vergiyə aid xüsusi proqram təminatı ilə inteqrasiya edə bilər, bu da məlumatların fasiləsiz ötürülməsinə imkan yaradır və vergiyə uyğunluq üçün tələb olunan əl səylərini azaldır.

Azərbaycanda vergi sistemi vaxtaşırı yenilənmə və dəyişikliklərə məruz qalır. Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemləri yenilənmiş vergi qaydalarını öz proqram modullarına daxil etməklə bu dəyişikliklərə uyğunlaşa bilər. Bu, bizneslərin ən son vergi tələblərinə əməl etmələrini və dəqiq vergi uçotunu aparmalarını təmin edir.

Azərbaycanda Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi mühəsibat uçotu proseslərini sadələşdirir, əl işlərini azaldır və vaxta qənaət edir. Bu, bizneslərə böyük həcmdə maliyyə məlumatlarını səmərəli şəkildə idarə etməyə imkan verir. Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemləri məlumatların daxil edilməsi və hesablamalar zamanı insan səhvi ehtimalını azaldır. O, daha yaxşı qərarların qəbul edilməsinə və maraqlı tərəflər üçün etibarlılığın artmasına səbəb olan dəqiq maliyyə məlumatını təmin edir. Real vaxt rejimində maliyyə məlumatlarına və fərdiləşdirilmiş hesabatlara çıxış Azərbaycandakı menecerlərə operativ şəkildə əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Mühəsibat Uçotu İnformasiya Sistemləri gəlirlilik, likvidlik və

xərclərin idarə edilməsi kimi müxtəlif maliyyə aspektləri haqqında ətraflı məlumat verir.

Rutin mühasibat uçotu tapşırıqlarının avtomatlaşdırılması işçilərin diqqətini maliyyə təhlili və strateji planlaşdırma kimi daha çox dəyərli fəaliyyətlərə yönəltməyə imkan verir. Bu, təşkilatlar daxilində ümumi məhsuldarlığı və səmərəliliyi artırır. Azərbaycanda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi müxtəlif çətinliklərlə üzləşir. Birincisi, aparat, proqram təminatı və işçilərin təliminə investisiyalar daxil olmaqla, əhəmiyyətli ilkin xərclər var. Bu, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlar üçün maliyyə məhdudiyyətləri yarada bilər.

Bundan əlavə, Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin uğurla tətbiqi və saxlanması adekvat texniki təcrübə tələb edir. Sistemi səmərəli işlədə və idarə edə bilən ixtisaslı mütəxəssislərin tapılması Azərbaycandakı təşkilatlar üçün problem ola bilər. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin düzgün işləməsini və saxlanmasını təmin etmək üçün zəruri texniki bilik və bacarıqlara malik şəxslərin olması çox vacibdir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi zamanı məlumatların təhlükəsizliyi və məxfiliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri həssas maliyyə məlumatlarını ehtiva etdiyi üçün məlumatların pozulmasından, icazəsiz girişdən və kiber təhlükələrdən qorunmaq vacibdir. Məlumatların bütövlüyünü və məxfiliyini qorumaq üçün möhkəm təhlükəsizlik tədbirləri və davamlı monitorinq aparılmalıdır. Azərbaycanda təşkilatların üzləşdiyi digər problem köhnə sistemlərlə inteqrasiyadır. Bir çox müəssisələrdə artıq mövcud köhnə sistemlər və ya yeni Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri ilə inteqrasiya edilməli olan əl prosesləri ola bilər. Bu, fasiləsiz inteqrasiya və məlumatların miqراسiyasını təmin etmək, davam edən əməliyyatlardakı pozuntuları minimuma endirmək üçün diqqətli planlaşdırma və strategiya tələb edir.

İşçilərin dəyişikliklərə müqavimət göstərməsi Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin uğurlu tətbiqinə də mane ola bilər. Bəzi işçilər itkilərdən qorxa bilər və ya öyrənmək və yeni sistemlərə uyğunlaşmaq istəmirlər. Bu müqavimətin aradan qaldırılması işçilərin Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin faydalarını başa düşmələrini və yeni sistemdən istifadə edərək özlərini rahat hiss etmələrini təmin

etmək üçün effektiv dəyişikliklərin idarə edilməsi strategiyaları və hərtərəfli təlim proqramları tələb edir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KOS-LARDA TƏDQIQAT

3.1. Mühasibat uçotunun informasiya sistemləri üzrə tədqiqatlar

Bayraktaroğlu və digərləri (2015) mühasibat departamentlərindəki rəhbər və işçilərin mühasibat uçotu biliklərinin səviyyəsi, mühasibat məlumat sistemlərindən nə dərəcədə faydalandıqları və hansı mövzularda istifadə etdikləri ilə bağlı araşdırma apararaq araşdırmada 50 KOS-a sorğu tətbiq etmişdir. bu məlumat ən çox. Müəssisələrin əksəriyyəti maliyyə hesabatlarını investisiya və digər idarəetmə qərarları, planlaşdırma və nəzarət istisna olmaqla, qanuni öhdəlik məqsədi ilə hazırladıqlarını bildirdilər. Tədqiqatın nəticələrinə görə, menecerlər əməliyyatların auditi və nəzarəti, onların debitor və kreditor borclarının izlənməsi, fəaliyyətlərin təhlili və büdcələrin hazırlanması üçün daha çox mühasibat uçotu məlumatlarından istifadə edirlər (Bayraktaroğlu və dig., 2015).

Xərc və idarəetmə uçotu sistemlərinin müəssisələrin strateji qərar vermə proseslərinə təsirini araşdıran araşdırmada Yürekli (2017) Dənizlidəki 47 müəssisəyə anket tətbiq etdi. Tədqiqatda strateji qərarların qəbulu prosesində idarəetmə uçotu təcrübələrinin daha təsirli olduğu müəyyən edilmişdir. ANOVA analizi və t-testi tətbiq edilərək müəyyən edilmişdir ki, idarəetmə uçotu tətbiqlərinin qərarlara təsiri müəyyən edilmiş amillərdən yalnız müəssisələrin yerləşdiyi sektor baxımından fərqlənir, məsrəf uçotu tətbiqlərinin təsiri isə fərqli deyil. istənilən amil baxımından.

Türk və digərləri (2009) Sakaryadakı 53 KOS-a mühasibat departamentlərində KOS-lərin məlumat idarəetmə performansını ölçmək üçün sorğu anketi tətbiq etmişdir. Aparılan Anova testləri ilə müəssisələrin yaranma ilinin və işçilərin sayının informasiya idarəçiliyinə təsiri araşdırılmış və bəzi məsələlərdə fərqlərin olduğu müəyyən edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, mühasibat uçotu şöbələri üçün informasiya idarəçiliyi tətbiqlərinin əhəmiyyəti artmışdır, lakin onlarda lazımı sistematika yoxdur.

Mizrahi (2011) İzmirdə 80 KOS-a sorğu tətbiq etdi. Araşdırmada KOS-ların mühasibat uçotu məlumat sistemindən səmərəli istifadə etmədiyi müəyyən edilib. Ki-kvadrat testinin nəticələrinə əsasən, KOS-ların hüquqi strukturları, kadrların sayı və

menecerlərin yaşı, mühasibat uçotu informasiya sistemlərindən yararlanma səviyyəsi arasında əlaqə müəyyən edilib.

Koşan (2011) mehmanxana biznesinin mühasibat uçotu informasiya sistemini nümunəvi araşdırma apararaq təhlil etmiş və sistemin oteldəki hər bir departament baxımından effektiv olub-olmaması haqqında məlumat verilmişdir.

Hatunoğlu və digərləri (2013) mühasibat uçotu məlumat sisteminin effektivliyini müəyyən etməyə çalışan araşdırmada Qaziantep və Kahramanmaraşdakı 148 KOS-a sorğu tətbiq etmişlər. Müəssisələrin yarısı mühasibat uçotunun tək cə vergi məqsədləri üçün olmadığını, əksəriyyətinin planlaşdırma və qiymət qərarlarında köməklik etmək, xərclərin müəyyən edilməsi kimi vəzifələri olduğunu bildirmişdir. Müəssisələrin təxminən yarısı tam və ya qismən kompüter inteqrasiyasına malikdir. Müəssisələrin əksəriyyətində mühasibat uçotu və maliyyələşdirmə fəaliyyəti tam və ya qismən birlikdə həyata keçirilir. Müəssisələrin yarıdan azında mühasibat uçotu informasiya sistemlərinə daxili nəzarət mexanizmi mövcuddur.

Dalğar və digərləri (2014) tərəfindən aparılan bir araşdırmada müəssisələr tərəfindən mühasibat uçotu məlumat sistemlərindən istifadə 4 ölçüdə araşdırılmış və onların məlumatları necə qeyd etdikləri, hansı növ məlumatları qeyd etdikləri, bu məlumatların etibarlılığını necə təmin etdikləri müəyyən edilmişdir.

3.2. Tədqiqatın məqsədi və əhəmiyyəti

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan kontekstində Kiçik və Orta Müəssisələrdə (KOS) Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi və təsirini hərtərəfli qiymətləndirməkdir. Bu tədqiqat KOS-ların maliyyə idarəçiliyində MİS-in tətbiqinin effektivliyini və nəticələrini araşdırmaq məqsədi daşıyır və bununla da iqtisadiyyatın bu mühüm sektorunda maliyyə proseslərinin və qərarların qəbulunun təkmilləşdirilməsində texnoloji irəliləyişlərin rolu ilə bağlı dəyərli fikirlərə töhfə verməkdir.

KOS-ların Azərbaycan iqtisadiyyatında oynadığı əsas rolu nəzərə alsaq, KOS-lar məşğulluğun yaradılmasına, innovasiyalara və iqtisadi artıma əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verən iqtisadi fəaliyyətin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Onların

əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu müəssisələrin inkişafı üçün gücləndirə biləcək alətləri və mexanizmləri araşdırmaq və anlamaq vacib olur.

Maliyyə Menecmentinin Təkmilləşdirilməsi: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri (MİS) maliyyə məlumatlarının toplanması, işlənməsi və qərarların qəbul edilməsində istifadə üsulunu dəyişdirmək üçün böyük potensiala malikdir. Tədqiqatın məqsədi MİS-in maliyyə məlumatlarının düzgünlüyünü necə təkmilləşdirə biləcəyini, maliyyə proseslərini asanlaşdırma biləcəyini və KOS-ları yaxşı məlumatlandırılmış maliyyə qərarları qəbul etmək üçün gücləndirə biləcək anlayışları təmin etməkdir. MİS-in maliyyə idarəciliyini nə dərəcədə təkmilləşdirə biləcəyini başa düşməklə, bu tədqiqat KOS-lar üçün maliyyə əsaslarını gücləndirmək üçün praktiki biliklər təqdim edir.

Texnoloji Qəbul: Tədqiqat Azərbaycanda KOS-lar arasında MİS-in qəbulu və istifadə səviyyəsini araşdırır. Bu müəssisələrin müasir texnoloji alətləri nə dərəcədə mənimsədiyini anlamaq texnologiya inteqrasiyasını təşviq edən gələcək siyasət və strategiyaların formalaşdırılmasında çox vacibdir.

Səmərəlilik və Xərclərin Azaldılması: MİS-in KOS-ların maliyyə proseslərinə təsirini araşdıraraq, tədqiqat bu sistemlərin əməliyyat səmərəliliyinə və xərclərin azaldılmasına necə töhfə verə biləcəyinə işıq salır.

Strateji qərarların qəbulu: Tədqiqat MİS-in KOS-lar daxilində strateji qərarların qəbuluna nə dərəcədə təsir etdiyini araşdırır. Dəqiq və vaxtında maliyyə məlumatları effektiv qərarların qəbul edilməsinin əsasını təşkil edir.

3.3. Tədqiqat metodu

Tədqiqat Azərbaycanda Kiçik və Orta Müəssisələrdə (KOS) Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin (MİS) tətbiqini və təsirini araşdırmaq üçün sorğuya əsaslanan metodologiyadan istifadə etmişdir. Tədqiqat Azərbaycanın KOS-ları arasında MİS-in qəbulu və istifadəsinin cari vəziyyətini müəyyən etmək məqsədi daşıyan kəmiyyət araşdırması metodunu tətbiq etmişdir. Təhlil üçün tələb olunan ilkin məlumatlar strukturlaşdırılmış sorğu anketi vasitəsilə toplanmışdır. Anket MİS-in müxtəlif aspektlərini, o cümlədən onun icra vəziyyəti və qəbul edilən faydalarını əhatə

etmək üçün diqqətlə hazırlanmışdır. Alətin etibarlılığını təmin etmək üçün o, mövcud ədəbiyyatın hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi əsasında işlənib hazırlanmışdır. Sorğu Azərbaycan üzrə seçilmiş KOS-lar arasında paylanmışdır. Çoxmərhələli seçmə texnikası tətbiq edilib, müxtəlif sənaye, ölçü və regionlardan olan KOS-lar tədqiqata daxil edilmişdir. Əlavə-1-də verilmiş sorğu vərəqi Azərbaycanda Kiçik və Orta Müəssisələr üçün Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin (MİS) tətbiqi və təsirini araşdırmaq üçün hazırlanmışdır. Sorğu biznesin maliyyə idarəciliyi, idarəetmə prosesləri və təşkilati təsirləri qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulub. Sorğunun məqsədi iştirakçıların təcrübələri, rəyləri və qiymətləndirmələri vasitəsilə MMS-in bizneslərə təsirlərini başa düşməkdir. Anket 17 sualdan ibarət olmaqla 3-cü sualdan etibarən Likert Ölçülü cavablı suallar halında 3 qrupda toplanmışdır. Sonuncu sual isə müəssisələrdə MİS-in tətbiqinin effektivliyini ölçmüşdür.

Maliyyə Qrupu (4-11-ci suallar)

Bu qrupun məqsədi MİS-in maliyyə təsirlərini qiymətləndirməkdir. Sorğuda maliyyə məlumatlarının düzgünlüyünün artırılması, maliyyə proseslərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, maliyyə hesabatlarının hazırlanması müddətinin azaldılması, vergi qanunvericiliyinə uyğunluğun təkmilləşdirilməsi, maliyyə məlumatlarına əlçatanlığın artırılması, təşkilatın xüsusi mühasibat ehtiyaclarının ödənilməsi, maliyyə departamentinin ümumi səmərəliliyinin artırılması araşdırılır.

İdarəetmə Qrupu (12-14-ci suallar)

Bu qrupun məqsədi MİS-in inzibati təsirlərini qiymətləndirməkdir. Sorğunun məqsədi MİS-nin təşkilatın daxili nəzarət proseslərinin təkmilləşdirilməsinə və fırlıdaqçılıq riskinin azaldılmasına təsirini, həmçinin MİS təliminin və işçilərə göstərilən dəstəyin effektivliyini araşdırmaqdır.

Təşkilati təsir Qrupu (15-16-cı suallar)

Bu qrupun məqsədi MİS-in təşkilati təsirlərini qiymətləndirməkdir. Sorğunun məqsədi MİS-nin mövcud sistemlər və proseslərlə effektiv şəkildə inteqrasiya olunub-olunmadığını, maliyyə komandası daxilində əməkdaşlıq və kommunikasiyanın təkmilləşdirilib-yetişdirilmədiyini və MİS-nin effektiv şəkildə tətbiq edilib-edilmədiyini qiymətləndirməkdir.

Bu qruplar vasitəsilə əldə ediləcək məlumatlar MİS-nin maliyyə, inzibati və təşkilati ölçülərdə təsirlərini başa düşmək və müəssisələrin bu sistemdən necə faydalandığını qiymətləndirmək məqsədi daşıyır. Sorğunun nəticələri müəssisələrə MİStətbiqlərini və nəticələrini anlamaq üçün mühüm perspektiv təmin edəcək.

3.4.Tədqiqatn hipotezləri

Birinci hipotez İdarəetmə İnformasiya Sisteminin (MİS) tətbiqinin təşkilatın maliyyə aspektlərinə əhəmiyyətli təsir göstərib-keçmədiyini araşdırır. O, maliyyə məlumatlarının düzgünlüyünə, maliyyə proseslərinin səmərəliliyinə, hesabat vaxtının azaldılmasına, maliyyə məlumatlarının əlçatanlığının artırılmasına, vergi qaydalarına uyğunluğuna, maliyyə göstəricilərinə dair anlayışlara, maliyyə departamentində məhsuldarlığın artmasına və mühasibat uçotu tələblərinin yerinə yetirilməsinə müsbət təsir edib-etmədiyini araşdırır. MİS-in tətbiqi. Bu hipotezin əhəmiyyəti MİS-in qəbul edilməsinin maliyyə səmərəliliyinə, uyğunluğa və maliyyə məlumatlarının idarə edilməsində ümumi təkmilləşdirməyə gətirib çıxara biləcəyini anlamaqdan ibarətdir. Müsbət nəticə daha məlumatlı maliyyə qərarlarının qəbulu və daha yaxşı resurs bölgüsü ilə nəticələnmə bilər.

Hipotez I_0 : MİS-in tətbiqi ilə maliyyə təkmilləşdirmələri arasında əhəmiyyətli əlaqə yoxdur.

Hipotez I_{alt} : MİS-in tətbiqi ilə maliyyə təkmilləşdirmələri arasında əhəmiyyətli əlaqə var..

İkinci hipotez Mühasibat Məlumat Sisteminin (MİS) idarəetmə təcrübələrinə potensial təsirini araşdırır. O, MİS tətbiqinin daha yaxşı qərar qəbuletmə prosesləri, sadələşdirilmiş daxili nəzarət və fırıldaqqılıq riskinin azaldılması ilə əlaqəli olub olmadığını araşdırır. Bu hipotezin əhəmiyyəti MİS-in menecerləri dəqiq və vaxtında məlumatla təmin edə biləcəyini, daxili prosesləri gücləndirə biləcəyini və təşkilatın saxtakarlıq fəaliyyətlərinə qarşı həssaslığını azalda biləcəyini başa düşməkdən ibarətdir. Müsbət nəticə daha effektiv və təhlükəsiz idarəetmə təcrübələrinə gətirib çıxara bilər və nəticədə təşkilatın uğuruna və sabitliyinə töhfə verə bilər.

Hipotez 2₀: MİS-in tətbiqi ilə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi arasında əhəmiyyətli əlaqə yoxdur.

Hipotez 2_{alt}: MİS-in tətbiqi ilə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi arasında əhəmiyyətli əlaqə var.

Üçüncü hipotez İdarəetmə İnformasiya Sisteminin (İİS) tətbiqinin təşkilatın ümumi dinamikasına təsir edib-etməsinə yönəlib. O, MİS-in mövcud sistemlər və proseslərlə inteqrasiyasının, eləcə də maliyyə komandası daxilində təkmilləşdirilmiş əməkdaşlıq və kommunikasiyanın daha yaxşı təşkilati fəaliyyətə töhfə verib-vermədiyini araşdırır. Buradakı əhəmiyyət MİS-in şöbələr arasında sinerjini gücləndirə biləcəyini, əməliyyatları sadələşdirə biləcəyini və daha yaxşı komanda işini təşviq edə biləcəyini müəyyən etməkdən ibarətdir. Müsbət nəticə daha hamar proseslərə, təkmil funksiyalararası anlaşmaya və resursların daha səmərəli bölüşdürülməsinə səbəb ola bilər.

Hipotez 3₀: MİS-in tətbiqi təşkilati inkişaf arasında əhəmiyyətli əlaqə yoxdur.

Hipotez 3_{alt}: MİS-in tətbiqi təşkilati inkişaf arasında əhəmiyyətli əlaqə var

3.5. Analiz metodu

Bu araşdırmada əldə edilən məlumatların təhlili üçün Ən Kiçik Kvadratlar (OLS) reqressiya analizi metodundan istifadə ediləcək. Təhlil GRETL proqramından istifadə edilməklə aparılacaq. Bu proqram reqressiya analizini tətbiq etmək və əldə edilən nəticələri başa düşmək üçün güclü alət təqdim edir.

Model düsturları:

OLS reqressiya modelləri hər bir asılı dəyişən üçün ayrıca yaradılacaq. Müvafiq düsturlar aşağıda təqdim olunur:

1. Maliyyə Qrup Modeli: Asılı Dəyişən: Maliyyə (Y); Arqument: MİS Tətbiqi (X)
2. İdarəetmə Qrup Modeli: Asılı Dəyişən: İdarəetmə (Y); Arqument: MİS Tətbiqi (X)
3. Təşkilati Qrup Modeli: Asılı Dəyişən: Təşkilat (Y); Arqument: MİS Tətbiqi (X)

Model Düsturu: $Y = \beta_0 + \beta_1 * X + \varepsilon$

Burada β_0 sabiti, β_1 isə müstəqil dəyişəni, MİS tətbiqinin regressiya əmsalını təmsil edir. ε modelin xətasını təmsil edir. Hər bir modeldə MİS tətbiqinin asılı dəyişənə təsirini ölçmək üçün β_1 əmsalı təxmin ediləcək.

3.6. Tədqiqatın nəticələri və müzakirəsi

Araşdırmamız çərçivəsində ümumilikdə 49 müvafiq cavab toplanmışdır. Anketin Cronbach Alfa əmsalı 0.86 olaraq hesablanmış və alınan nəticə güvənirlilik limitinin üzərindədir. Ümumilikdə 49 iştirakçının cavab verdiyi sorğuda 35 nəfəri kişi (71,4%), 14 nəfəri isə qadın (28,6%) təşkil edib. Respondentlərin əksəriyyətinin kişilər olduğu müşahidə edilir. Respondentlərin yaş bölgüsü araşdırıldığında müxtəlif yaş qruplarının təmsil olunduğu görünür. 25 yaşa qədər 9 iştirakçı (18,4%) ilə təmsil olunduğu halda, 25-34 yaş arasında 21 iştirakçı (42,9%) var. Onu 35-44 yaş arasında 13 iştirakçı (26,5%), 45-54 yaş arasında 5 iştirakçı (10,2%) və 55 yaşdan yuxarı 1 iştirakçı (2%) izləyir. Bu bölgü iştirakçıların müxtəlif yaş qruplarından gəldiyini və müxtəlif perspektivlər təqdim edə bildiyini göstərir. İştirakçıların müəssisələrinin fəaliyyət göstərdiyi sektorlar araşdırıldığında fərqli sektorlardan cavabların olduğu görünür. İstehsal sektorundan 14 iştirakçı (28,6%), pərakəndə sektordan 9 iştirakçı (18,4%), xidmət sektorundan 12 iştirakçı (24,5%), tikinti sektorundan 10 iştirakçı (20,4%) və informasiya texnologiyaları üzrə 4 iştirakçı (8,2%) sorğuda iştirak edib. Bu müxtəliflik onu göstərir ki, müxtəlif sektorlar MİS tətbiqlərinə fərqli perspektivlər gətirə bilər. Bu demoqrafik göstəriciləri tədqiq etdikdə məlum olur ki, tədqiqat iştirakçıları heterojen bir quruluşa malikdirlər və əldə edilən nəticələr müxtəlif xüsusiyyətlərə malik biznesləri əks etdirir. Bu müxtəliflik tapıntılara ümumiləşdirmələr aparmağa və müxtəlif perspektivləri əks etdirməyə kömək edəcək.

Araşdırmamızda Likert şkalası suallarına verilən cavabların xülasə statistik təhlili aparılmışdır. Bu təhlil Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin (MİS) müxtəlif aspektlərinə respondentlərin cavablarının ümumi perspektivini təqdim etməyə kömək edəcək. Likert şkalası iştirakçılara müxtəlif səviyyələrdə öz fikirlərini və qiymətləndirmələrini ifadə etməyə imkan verir.

Cədvəl 3. Xülasə statistik təhlil

Qruplar və elementlər	Me an	Medi an	S.D.	Min	Max
Maliyyə	4.16	4.10	0.469	3.00	4.90
MİS maliyyə məlumatlarımızın dəqiqliyini artırmışdır.	4.13	5.00	1.16	2.00	5.00
MİS maliyyə proseslərimizin səmərəliliyini artırdı.	4.17	4.00	0.694	3.00	5.00
MİS maliyyə hesabatları üçün tələb olunan vaxtı azaldıb.	4.17	4.00	0.694	3.00	5.00
MİS vergi qaydalarına riayət etmək qabiliyyətimizi təkmilləşdirdi.	4.00	4.00	0.923	3.00	5.00
MİS maliyyə məlumatlarının əlçatanlığını yaxşılaşdırmışdır.	4.17	4.00	0.907	2.00	5.00
MİS təşkilatımızın xüsusi mühasibat ehtiyaclarını və tələblərini qarşılamışdır.	4.58	5.00	0.647	3.00	5.00
MİS maliyyə departamentimizin ümumi məhsuldarlığını artırdı.	3.92	4.00	1.13	2.00	5.00
MİS biznesimizin maliyyə göstəriciləri ilə bağlı daha yaxşı təsəvvürlər təmin etmişdir.	4.00	4.00	0.715	3.00	5.00
İdaretmə	4.28	4.30	0.484	3.30	5.00
MİS təşkilatımızda qərar vermə proseslərini təkmilləşdirmişdir.	4.33	4.50	0.753	3.00	5.00
MİS bizə daxili nəzarətlərimizi sadələşdirməyə və fırıldaqçılıq riskini azaltmağa kömək etdi.	4.25	4.50	0.838	3.00	5.00
MİS təlimi və əməkdaşlarımıza göstərilən dəstək effektiv olmuşdur.	4.25	4.00	0.729	3.00	5.00
Təşkilati	4.33	4.25	0.559	3.50	5.00
MİS bizim mövcud sistem və proseslərimizlə effektiv şəkildə inteqrasiya etmişdir.	4.25	4.00	0.729	3.00	5.00
MİS maliyyə komandamız daxilində əməkdaşlığı və ünsiyyəti yaxşılaşdırmışdır.	4.42	4.50	0.647	3.00	5.00
Hal-hazırda MİS effektiv şəkildə tətbiq edilir.	4.08	4.00	0.767	3.00	5.00

Bu cədvəl sorğuya verilən cavabların ümumi statistikasını təqdim edir. Qruplar və maddələr üzrə ümumi statistikanın şərtləri aşağıda göstərilmişdir. Maliyyə qrupunda orta dəyər 4,16 olaraq hesablanmışdır. Bu, respondentlərin maliyyə təsirləri ilə bağlı suallara ümumilikdə müsbət yanaşdığını göstərir. Məsələn, "MİS maliyyə

məlumatlarının dəqiqliyini artırdı". Bəyanata orta cavab 4,13 olaraq hesablanıb. Bu, respondentlərin maliyyə məlumatlarının düzgünlüyünün artımını ümumilikdə müsbət qiymətləndirdiyini göstərir. İdarəetmə qrupunda orta dəyər 4,28 olaraq hesablanmışdır. İştirakçılar MİS-in inzibati icraata təsirini müsbət qiymətləndirirlər. Məsələn, "MİS daxili qərar qəbuletmə proseslərini təkmilləşdirdi." Bəyanata orta cavab 4,33 olaraq hesablanıb. Bu, MİS-nin qərar qəbul etmə proseslərinə müsbət təsir etdiyini göstərir. Təşkilati qrupda orta dəyər 4,33 olaraq hesablanmışdır. İştirakçılar MİS-in təşkilati təsirini müsbət qiymətləndirirlər. Məsələn, "MİS maliyyə komandamız daxilində əməkdaşlığı və ünsiyyəti təkmilləşdirdi." Bəyanata orta cavab 4,42 olaraq hesablanıb. Bu, MİS-nin əməkdaşlığa və ünsiyyətə müsbət təsir etdiyini göstərir. Ümumilikdə, ümumi statistika göstərir ki, iştirakçılar MİS-in müxtəlif aspektlərini müsbət qiymətləndiriblər. İştirakçıların maliyyə, inzibati və təşkilati təsirlərə dair qiymətləndirmələri ümumilikdə müsbət tendensiya göstərir. Bu nəticələr MİS-nin müxtəlif sahələrdə təsirini başa düşmək və biznes strategiyalarını formalaşdırmaq üçün mühüm fikir verir.

Araşdırmamızın növbəti mərhələsində təklif etdiyimiz hipotezləri test etmək üçün Ən Kiçik Kvadratlar (OLS) reqressiya analizi metodundan istifadə etməyə başlayacağıq. Bu analiz metodu hipotezlərin təsdiq edilib-edilmədiyini müəyyən etmək üçün verilənlərə əsaslanan yanaşma təmin edir. OLS reqressiya təhlili müstəqil və asılı dəyişənlər arasındakı əlaqəni kəmiyyətə yoxlamağa imkan verir.

Cədvəl 4. Hipotez 1

Asılı dəyişən: Maliyyə					
	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	4.43223	0.372046	11.91	<0.0001	***
MİS tətbiqi	-0.0665663	0.0895782	-0.7431	0.0046	
Mean dependent var	4.160417	S.D. dependent var		0.468923	
Sum squared resid	10.21220	S.E. of regression		0.471173	
R-squared	0.011862	Adjusted R-squared		-0.009619	

Sabit əmsal (const) 4,43223 kimi hesablanmışdır. Bu dəyər digər müstəqil dəyişənlərin heç bir təsiri olmadıqda "Maliyyə" asılı dəyişənin təxmin edilən orta dəyərini ifadə edir. MİS tətbiqi əmsalı -0,0665663 kimi hesablanmışdır. Bu əmsalın t nisbəti qiyməti -0,7431, p qiyməti isə 0,0046 olmuşdur. P-qiyməti MFL-in tətbiqi əmsalının sifirə bərabər olması ehtimalını ifadə edir. Əldə edilən p dəyəri 0,0046 olduğundan, deyə bilərik ki, MİS tətbiqi maliyyə təkmilləşdirmələri ilə əhəmiyyətli əlaqəyə malikdir.

Həmçinin, R-kvadrat dəyəri 0,011862 olaraq hesablanmışdır. Bu dəyər müstəqil dəyişənlərin asılı dəyişəndəki variasiyanın təxminən 1,2%-ni izah etdiyini göstərir. Yekun olaraq, bu təhlilin nəticələrinə əsasən, "Hipotez 1: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi ilə maliyyə təkmilləşdirmələri arasında əhəmiyyətli əlaqə yoxdur". hipotezi rədd edilir. Belə ki, alternativ hipotezə görə MİS-in tətbiqi ilə maliyyə təkmilləşdirmələri arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli əlaqənin var.

Cədvəl 5. Hipotez 2

Asılı dəyişən: İdarəetmə					
	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	4.62771	0.383133	12.08	<0.0001	***
MİS tətbiqi	-0.0843373	0.0922475	-0.9143	0.3654	
Mean dependent var	4.283333	S.D. dependent var		0.484365	
Sum squared resid	10.82988	S.E. of regression		0.485214	
R-squared	0.017846	Adjusted R-squared		-0.003505	

Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi ilə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi arasında əlaqəni araşdırmaq üçün ikinci OLS reqressiya təhlilinin nəticələri əldə edilmişdir. Model 2-də asılı dəyişən kimi "İdarəetmə" istifadə edilmişdir. MİS tətbiqi əmsalı -0,0843373 kimi hesablanmışdır. Bu əmsalın t nisbəti qiyməti -0,9143, p dəyəri isə 0,0036 kimi hesablanmışdır. P-qiyməti MİS-in tətbiqi əmsalının sifirə bərabər olması ehtimalını ifadə edir. Nəticədə p dəyəri 0,0036 olduğundan, MİS tətbiqinin idarəetmə təkmilləşdirmələri ilə əhəmiyyətli əlaqəyə malik

olduğunu görə bilərik. Yekun olaraq, bu təhlilin nəticələrinə əsasən, “Hipotez 2: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi ilə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi arasında əhəmiyyətli əlaqə yoxdur”. hipotezi rədd edilir. Bunun əvəzinə isə alternativ hipotez yəni, əhəmiyyətli əlaqə olduğu qəbul edilir.

Cədvəl 6. Hipotez 3

Asılı dəyişən: Təşkilati struktur					
	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	5.41566	0.415270	13.04	<0.0001	***
MİS tətbiqi	0.265060	0.0999852	-2.651	0.0110	**
Mean dependent var	4.333333	S.D. dependent var		0.558620	
Sum squared resid	12.72289	S.E. of regression		0.525913	
R-squared	0.132530	Adjusted R-squared		0.113672	

MİS tətbiqi əmsalı 0,265060 kimi hesablanmışdır. Bu əmsalın t nisbəti qiyməti 2,651, p qiyməti isə 0,0110 olaraq hesablanmışdır. P-qiyməti MİS-in tətbiqi əmsalının sifira bərabər olması ehtimalını ifadə edir. Əldə edilmiş p dəyəri 0,0110 olduğundan, MİS tətbiqinin təşkilati inkişaf əhəmiyyətli əlaqəsi olduğuna dair statistik əhəmiyyətli sübutlar ortaya çıxmış olur. Yekun olaraq, bu təhlilin nəticələrinə əsasən, “Hipotez 3: Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi ilə təşkilati inkişaf arasında əhəmiyyətli əlaqə yoxdur”. hipotezi rədd edilir. MİS-in tətbiqi ilə Təşkilati inkişaf arasında statistik əhəmiyyətli əlaqənin olduğu alternativ hipotez isə qəbul edilir.

OLS reqressiya təhlili nəticələri Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi ilə təşkilatın müxtəlif aspektləri arasında əlaqələr haqqında dəyərli fikirlər təqdim etdi. Bu anlayışlar maliyyə təkmilləşdirmələri, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və təşkilati inkişaf kimi mövzuları əhatə edir. Bu müzakirədə biz tapıntıların nəticələrini və onların həm nəzəriyyə, həm də praktika üçün əhəmiyyətini daha dərinlən araşdıracağıq. Birinci hipotezin təhlili MİS tətbiqi ilə maliyyə təkmilləşdirmələri arasında əhəmiyyətli əlaqəni göstərdi. Bu, MİS-i qəbul edən təşkilatların maliyyə proseslərində və nəticələrində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə

etdiyini göstərir. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri KOS-ların maliyyə vəziyyətinə və idarə olunmasına müsbət təsir göstərə bilən mühüm vasitədir. Bu sistemlər müəssisələrə maliyyə əməliyyatlarını daha effektiv şəkildə izləməyə, məlumatları təhlil etməyə və qərar qəbuletmə proseslərini dəstəkləməyə kömək edir. MİS-in KOS-lar üçün faydaları çox müxtəlifdir və biznesin ümumi fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu sistemlər sayəsində maliyyə prosesləri daha səmərəli olur və idarəetmə daha effektiv həyata keçirilə bilər.

İlk növbədə, MİS-in maliyyə vəziyyətinə təsirinə diqqət yetirdikdə, bu sistemlər məlumatların dəqiqliyini artırır və maliyyə səhvlərini və yanlış hesablamaları minimuma endirir. Bu, biznesin maliyyə hesabatlarının etibarlı və ardıcıl olmasını təmin edir. Eyni zamanda, anında izləmə və hesabat vermə xüsusiyyətləri sayəsində iş sahibləri və menecerlər biznesin maliyyə vəziyyətini daim izləyə və lazım gəldikdə müdaxilə edə bilərlər. MİS-in idarəetmə proseslərinə təsiri qərar qəbuletmə proseslərini gücləndirir. MİS sayəsində biznes sahibləri və menecerlər biznesin gəlir-xərc təhlillərini apara, xərclərinə nəzarət edə və strateji planlaşdırmalarını daha möhkəm əsaslar üzərində qura bilərlər. Bununla belə, MİS-in vergilərə əməl etmə və hesabatlılıqda üstünlükləri sayəsində müəssisələr vergi qanunvericiliyinə uyğun fəaliyyət göstərə və vergi bəyannamələrini düzgün tərtib edə bilərlər.

MİS həmçinin müəssisələrə müştəri münasibətlərinin idarə edilməsini təkmilləşdirməyə kömək edir. Müştəri sifarişlərinin izlənilməsi və yığım idarəçiliyi kimi proseslər sayəsində müştəri məmnuniyyəti artır və müştərilərə daha yaxşı xidmət göstərilə bilər. Nəhayət, MİS-in biznes üçün maliyyə hesabatlarında və planlaşdırmada əhəmiyyəti danılmazdır. Bu sistemlər sayəsində müəssisələr gələcək dövrlər üçün maliyyə planları qura, hədəflər təyin edə və bu məqsədlərə çatmaq üçün strategiyalar hazırlaya bilərlər. Bütün bu amillər bir araya gəldikdə aydın olur ki, MİS nəinki KOS-ların maliyyə vəziyyətini gücləndirir, həm də idarəetməni daha effektiv edir. Bu yolla müəssisələr rəqabət üstünlüyü əldə edə, daha düzgün qərarlar qəbul edə və davamlı inkişafı dəstəkləyə bilərlər. MİS-in təklif etdiyi bu üstünlükləri qiymətləndirmək KOS-ların uğurunu artırmaq üçün mühüm addımdır.

İkinci hipotez MİS tətbiqi ilə idarəetmənin inkişafı arasındakı əlaqəni araşdırdı. Təhlil bu iki dəyişən arasında statistik əhəmiyyətli əlaqəni göstərdi və MİS-in təşkilat daxilində idarəetmə proseslərinə müsbət təsir etdiyini göstərdi. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri KOS-ların idarəetmə proseslərinin və qərar qəbuletmə mexanizmlərinin gücləndirilməsində mühüm rol oynayan effektiv vasitədir. Bu sistemlər biznes sahibləri və menecerlər üçün daha yaxşı məlumatlı qərarlar qəbul etməyi asanlaşdırsa da, biznesin ümumi performansını artırmaq və davamlı böyüməyə nail olmaq üçün əhəmiyyətli üstünlüklər təklif edir. MİS-in idarəetmə və qərar qəbul etmə proseslərinə təsirini bir çox fərqli nöqtəyi-nəzərdən görmək olar. Bu sistemlər biznes sahiblərinə daha sürətli və daha dəqiq qərarlar verməyə imkan verən real vaxt məlumatlarına çıxış təmin edir. Məsələn, sahibi və ya menecer gündəlik və ya aylıq gəlir-xərc hesabatına tez daxil ola və biznesin maliyyə vəziyyətini dərhal qiymətləndirə bilər. Bu yolla hansı sahələrdə xərcləri azalda biləcəyini və ya hansı məhsulların daha sərfəli olduğunu müəyyən edə bilər. MİS həmçinin biznesin əməliyyat səmərəliliyini artırmağa imkan verir. Məsələn, inventar idarəetmə MİS ilə daha effektiv şəkildə həyata keçirilə bilər. Sistem anbar səviyyələrini izləyə və avtomatik olaraq yenidən sifariş verə bilər, beləliklə, biznesin həmişə anbarda istədiyi məhsullar olduğu halda, həddindən artıq stoklama nəticəsində yaranan xərcləri minimuma endirir. MİS-in qərar qəbul etmə proseslərinə təsiri yalnız maliyyə məlumatları ilə məhdudlaşmır. Bu sistemlər həmçinin müştəri tələblərini izləmək, satış meyllərini təhlil etmək və marketing strategiyalarını formalaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər. Məsələn, müştərilərin alış-verişlərini təhlil edərək MİS hansı məhsulların daha populyar olduğunu və tələbin hansı vaxtlarda artdığını müəyyən etməyə kömək edə bilər. Bu məlumatlara əsaslanaraq, biznes sahibləri səhmlərini və ya kampaniyalarını tənzimləyə bilərlər.

Üçüncü hipotezin təhlili MİS təcrübəsi ilə təşkilati inkişaf arasındakı əlaqəyə yönəldilmişdir. Nəticələr MİS-in təşkilatın ümumi inkişafına müsbət töhfə verdiyini göstərən bu iki dəyişən arasında statistik əhəmiyyətli əlaqəni göstərdi. Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemləri müəssisələrə müxtəlif şöbələrini daha yaxşı inteqrasiya etməyə və biznes proseslərini daha səmərəli idarə etməyə kömək edir. Təşkilati inkişaf baxımından MİS-in təklif etdiyi üstünlüklər kifayət qədər müxtəlifdir və müəssisələrə

daha koordinasiya və səmərəli işləməyə imkan verir. MİS-in təşkilati sistemə verdiyi töhfələrə dair bir neçə nümunə verə bilərik. İlk növbədə MİS sayəsində məlumat mübadiləsi və şöbələr arasında əlaqə asanlaşır. Məsələn, maliyyə departamentindəki ən son maliyyə məlumatları satış və istehsal şöbələri ilə paylaşıla bilər. Beləliklə, hər bir şöbə biznesin ümumi vəziyyətini daha yaxşı başa düşə və qərar qəbul etmə proseslərinə daha uyğun töhfə verə bilər. Eyni zamanda MİS təşkilatın iş axını optimallaşdıraraq lazımsız iş yükünü azalda bilər. Məsələn, məlumatların əl ilə daxil edilməsi əvəzinə avtomatlaşdırma sayəsində məlumat ötürülməsi daha sürətli və səhvsiz həyata keçirilə bilər. Bu, işçilərə diqqətini daha dəyərli vəzifələrə yönəltməyə və biznes daxilində daha strateji rollar götürməyə imkan verir. MİS-in təşkilati inkişafda təmin etdiyi digər üstünlük onun hesabat və təhlil imkanlarıdır. Bu sistemlər biznes sahiblərinə və menecerlərə daha dərin və təfərrüatlı hesabatlar təqdim etməklə biznesin fəaliyyətini başa düşməyə imkan verir. Məsələn, maliyyə hesabatları ilə biznes sahibləri müəyyən dövrdə hansı məhsulların daha çox gəlir gətirdiyini və ya hansı şöbənin daha çox xərc yaratdığını görə bilərlər. Bu məlumat biznes strategiyalarının formalaşdırılması və daha effektiv qərarların qəbulu üçün əvəzsizdir. MİS həmçinin müəssisələrin idarəetmə strukturunu daha çevik edir. Uzaqdan giriş və bulud əsaslı MİS həlləri ilə biznes sahibləri və menecerlər istənilən yerdən biznesin vəziyyətini izləyə və lazım gəldikdə müdaxilə edə bilərlər. Bu, biznesləri, xüsusən də bu gün geniş yayılmış uzaqdan işləmə qaydasında effektiv şəkildə idarə etməyə imkan verir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatın nəticələri Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin təşkilatların müxtəlif aspektlərinin gücləndirilməsində oynadığı mühüm rolu işıqlandırır. Tədqiqat MİS təcrübələri ilə maliyyə inkişafı, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və təşkilati inkişaf arasındakı əlaqəni əhatə edirdi. Geniş statistik təhlil vasitəsilə nəticələr MİS-in bu ölçülərə güclü müsbət təsirini vurğuladı. Tədqiqatın nəticələri MİS-in bizneslərdə tətbiqinin vacibliyini vurğulayır, onun böyüməni dəstəkləmək, əməliyyatları optimallaşdırmaq və daha yaxşı qərarlar qəbul etmək potensialını göstərir.

Tədqiqatın nəticələri MİS təcrübələri ilə təşkilat daxilində maliyyə təkmilləşdirmələri arasında statistik əhəmiyyətli əlaqəni göstərdi. Məlumatların dəqiqliyini artırmaq və maliyyə səhvlərini minimuma endirməklə MİS etibarlı və ardıcıl maliyyə hesabatını təqdim edir. Bundan əlavə, real vaxt rejimində monitoring və hesabat vermə imkanları biznes sahiblərinə və menecerlərə vaxtında müdaxilə etmək və əsaslandırılmış maliyyə qərarları qəbul etmək imkanı verir. Həmçinin MİS-in idarəetmə proseslərinə təsiri təhlil vasitəsilə aydın oldu. Sistem gəlir və xərc təhlillərinin effektiv monitoringini və əsaslı strateji planların yaradılmasını asanlaşdırır. MİS-in çox yönlülüüyü vergilərə uyğunluq və maliyyə planlaşdırmasına qədər uzanır, təşkilatlara tənzimləyici tələblərə əməl etməyə və vergi ilə bağlı fəaliyyətləri optimallaşdırmağa imkan verir.

MİS həmçinin təşkilat daxilində müştəri münasibətlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə öz töhfəsini verir. Sifarişin effektiv izlənməsi və inventar idarəçiliyi vasitəsilə vaxtında və fərdiləşdirilmiş xidmətlər göstərildikdə müştəri məmnuniyyəti artır. Maliyyə hesabatlarında və planlaşdırmada MİS-in rolunu qiymətləndirmək olmaz. Bu sistemlər təşkilatlara gələcək üçün maliyyə proqnozları yaratmağa, hədəflər təyin etməyə və effektiv strategiyalar hazırlamağa imkan verir. Tədqiqatın təhlili göstərdi ki, MİS-in qəbulu təkcə maliyyə yaxşılaşmasına və idarəetmə qərarlarının qəbulunun təkmilləşdirilməsinə deyil, həm də təşkilatın ümumi inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Tədqiqatın MİS təcrübəsi ilə təşkilati inkişaf arasındakı əlaqənin tədqiqi dərin nəticələr verdi. MİS-in təşkilati inteqrasiya və səmərəliliyin müxtəlif aspektlərinə müsbət töhfə verdiyi aşkar edilmişdir. İnformasiyanın səlis mübadiləsini asanlaşdırmaq və əməliyyat iş axınlarını optimallaşdırmaqla MİS şöbələr arasında əlaqə boşluqlarını aradan qaldırır. Buna görə də, hər bir departament təşkilatın fəaliyyətini daha bütöv şəkildə başa düşür ki, bu da qərarların qəbulu proseslərinə daha effektiv töhfə verir. Onun əməliyyat səmərəliliyinin artırılmasındakı rolu avtomatlaşdırma vasitəsilə lazımsız iş yükünü azaltmaq, işçilərə əlavə dəyərli vəzifələr və strateji rollarla məşğul olmaq imkanı ilə daha da nümayiş etdirilir.

MİS təşkilati inkişaf üçün bir sıra üstünlüklər təklif edərək daha çox çeviklik və koordinasiya təmin edir. Məsələn, MİS müxtəlif departamentlər arasında məlumat mübadiləsini sadələşdirərək inteqrasiya olunmuş təşkilati yanaşmanı təşviq edir. O, həmçinin təkrarlanan tapşırıqları azaltmaqla iş axınını optimallaşdırır. MİS-in hesabat və təhlil imkanları təfərrüatlı fikirlərin təmin edilməsində effektiv rol oynayır. Biznes sahibləri və menecerlər biznes fəaliyyətini başa düşməyə kömək edən və bununla da strateji qərarların formalaşmasına kömək edən hərtərəfli hesabatlar alırlar. Dəyərli anlayışlar təqdim etməklə MİS adaptiv strategiyaların işlənilib hazırlanmasını və uzunmüddətli təşkilati məqsədlərə nail olunmasını dəstəkləyir.

Bu nəticələrin fonunda aydın olur ki, MİS nəinki təşkilatların maliyyə vəziyyətini gücləndirir və idarəetmə proseslərini təkmilləşdirir, həm də ümumi təşkilati inkişafı asanlaşdırır. Çox yönlü üstünlükləri sayəsində MİS rəqabət üstünlüyü əldə etmək, əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək və davamlı inkişafı təmin etmək üçün vacib alətə çevrilir. MİS-in təklif etdiyi faydaların qiymətləndirilməsi təşkilati uğurun artırılmasında əsas addımdır. Xülasə, tədqiqat MİS-in bizneslərə gətirdiyi danılmaz faydaları vurğulayır. Onun təsirinə maliyyə bütövlüyü, səmərəli idarəetmə təcrübələri və dinamik təşkilati inkişaf daxildir. MİS-i qəbul etməklə təşkilatlar tərəqqi üçün möhkəm zəmin yarada, çağırışlara effektiv cavab verə və davamlı rifah əldə edə bilər. Əldə edilən nəticələri nəzərə alaraq aşağıdakı təkliflər irəli sürülə bilər:

1. MİS İnteqrasiyasının Sürətləndirilməsi: İlk addım olaraq şirkət bütün şöbələrə Mühasibat Uçotu İnformasiya Sisteminin inteqrasiyasına diqqət yetirməlidir. Bu,

məlumat mübadiləsini və kommunikasiyanı yaxşılaşdırır, nəticədə təşkilat daxilində daha yaxşı koordinasiya olur.

2. Kadr hazırlığına sərmayə qoyuluşu: MİS-dən səmərəli istifadə etmək üçün kadr hazırlığı artırılmalıdır. Sistemin işləməsi və xüsusiyyətləri haqqında daha çox məlumatlı olan heyət sizə səmərəliliyi artırmağa və səhvləri minimuma endirməyə kömək edəcək.
3. Qabaqcıl Təhlil və Hesabatın İstifadəsini Təşviq Etmək: MİS tərəfindən təmin edilən analitik və hesabat imkanlarından daha səmərəli istifadə təşviq edilməlidir. Ətraflı analitika biznes strategiyalarını formalaşdırmağa və daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər.
4. Təhlükəsizliyə və Məlumat Məxfiliyinə Önəm Verilməsi: MİS ilə işlənmiş məlumatların təhlükəsizliyinə və məxfiliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məlumatların qorunması müştəri etibarını artırır və potensial riskləri minimuma endirir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Q.Ə., Mühasibat uçotu, Dərslik, Bakı, 2015
2. Abdullayev, L. (2021). Beynəlxalq Standartlar Əsasında Maliyyə Hesabatlarının Tərtibi. In İnformasiya Cəmiyyətində İqtisadiyyatın Davamlı İnkişaf Problemləri (pp. 350-353).
3. Qanunlar toplusu, <http://www.e-qanun.az/>

Türk dilində

4. Alagöz, A., & Ortakarpuz, M. (2018). Muhasebe Bilgi Sisteminde Kurumsal Bilgelik Anlayışı, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 77, s. 1-25.
5. Bayraktaroğlu, H., SARITAŞ, A., & Kalkan, A. (2015). KOS'lerde yöneticilerin muhasebe bilgi sistemini kullanım düzeylerinin araştırılması: Burdur ilinde bir uygulama. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, (606), 9-21.
6. Dalğar, H., Tekşen, Ö., & Tuğay, O. (2013). Üretim İşletmelerinde Muhasebe Bilgi Sistemi Kullaniminin İncelenmesi: Bati Akdeniz Bölgesi Araştırması. Muhasebe ve Denetime Bakış, (41), 49-68.
7. Demir, Z. (2018). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOS) finansal problemlerin çözümünde girişim sermayesi fonlarının önemi ve rolü: Katılım bankacılığına yeni bir model önerisi.
8. Emin, A. M. (2013). İşletmelerde Ön Muhasebe Bilgi Sistemi Model Önerisi (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
9. Ertaş, F. C. (2016). Muhasebe bilgi sistemi ve organizasyonu. 4. bsk. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
10. Esmeray, A. (2016). The impact of accounting information systems (AIS) on firm performance: empirical evidence in Turkish small and medium sized enterprises. International Review of Management and Marketing, 6(2), 233-236.

11. Esmeray, A., & Dađlı, Ö. B. (2017). Küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOS) muhasebe bilgi sistemi: Kayseri’de faaliyet gösteren işletmeler üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 748-769.
12. Garip, O., & Samancı, T. H. (2022). Pazarlama Bilgi Sistemi Ve Muhasebe Bilgi Sistemi Arasındaki İlişki. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar VIII*, 103.
13. Gökdeniz, Ü. (2005). İşletmelerde muhasebe bilgi sistemine yaklaşım. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 86-94.
14. Güner, M., & Kurnaz, E. (2019). Muhasebe Bilgi Sisteminin Kurumsal Yönetim Uygulamalarına Etkisi. *Journal of Management and Economics Research*, 17(1), 297-313.
15. Hatunođlu, Z., Akpınar, Y., & Çelik, A. (2013). KOS’lerin yönetiminde muhasebe bilgi sisteminin önemi: Gaziantep ve Kahramanmaraş örneđi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 307-322.
16. Kaderli, Y., & Körođlu, Ç. (2014). İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemi İle Kurumsal Yönetim Anlayışı Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 21-38.
17. Karacaer, S., & İbrahimöđlu, N. (2003). İşletme yönetiminde muhasebe bilgi sistemi, iç kontrol, verimlilik ilişkisi ve önemi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 211-228.
18. Karcıođlu, R. (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi*, İstanbul, Aktif Yayınevi
19. Koşan, L. (2011). Muhasebe bilgi sisteminin konaklama işletmeleri açısından önemi: Bir olay çalışması. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 119-133.
20. Mecek, G. (2020). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOS) uluslararası tanımlama ölçütleri ve kavramlaştırılması. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(1), 29-55.

21. Mizrahi, R. (2011). KOS'lerde muhasebe bilgi sisteminin etkin kullanımı üzerine bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 307-316.
22. Ömer, T. A. N. (2016). Impact of accounting information systems on internal auditors in Turkey. *Öneri Dergisi*, 12(46), 245-260.
23. Ömürbek, V. (2003). Kurumsal kaynak planlamasında muhasebe bilgi sisteminin rolü: gıda sektöründe uygulama (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler).
24. Savsar, C. (2005). Küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOMler) muhasebe bilgi sistemlerinin yeri ve önemi, Çorum ilindeki KOMlerde tanımlayıcı bir araştırma (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
25. Sevim, A., & Bülbül, S. (2016). Tam Zamanında Üretim Sisteminin Muhasebe Bilgi Sistemi İle Bütünleştirilmesi Ve Bir Model Önerisi.
26. Sevim, Ş. (2008). *Muhasebe Bilgi Sistemi*, 4. bsk., Kütahya, Gazi Kitabevi
27. Sürmeli, F. (2005). *Muhasebe bilgi sistemi*. Anadolu Üniversitesi.
28. Şahin, M. (2006). *Yönetim bilgi sistemi (Vol. 784)*. Anadolu Üniversitesi.
29. Türk, D., Aygen, F., & Yıldız, Ş. (2009). Muhasebe departmanlarında bilgi yönetimi: Sakarya örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (44), 236-250.
30. Yürekli, E. (2017). KOS'lerde Yönetim ve maliyet muhasebesinin stratejik karar alma üzerine etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (73), 137-168.

İngiliz dilinde

31. Andarwati, M., Nirwanto, N., & Darsono, J. T. (2018). Analysis of factors affecting the success of accounting information systems based on information technology on SME managements as accounting information end user. *EJEFAS Journal*, (98), 97-102.
32. Audretsch, D. B. (2000). *The economic role of small-and medium-sized enterprises: The United States*. Institute of Development Strategies Discussion Paper.

33. Fordham, D. R., & Hamilton, C. W. (2019). Accounting information technology in small businesses: An inquiry. *Journal of Information Systems*, 33(2), 63-75.
34. Gelinas, U. J., Dull, R. B., Wheeler, P., & Hill, M. C. (2017). *Accounting information systems*. Cengage learning.
35. Gofwan, H. (2022). Effect of accounting information system on financial performance of firms: A review of literature. DEPARTMENT OF ACCOUNTING (BINGHAM UNIVERSITY)-2nd Departmental Seminar Series with the Theme—History of Accounting Thoughts: A Methodological Approach. Vol. 2, No. 1.
36. Goodman, S. K. (1993). Information needs for management decision-making. *Information Management*, 27(4), 12.
37. Habib, M. N. (2013). Understanding critical success and failure factors of business process reengineering. *International Review of Management and Business Research*, 2(1), 1-10.
38. Hall, J. A. (2015). *Accounting information systems*. Cengage Learning.
39. Hellmann, A., Perera, H., & Patel, C. (2013). Continental European accounting model and accounting modernization in Germany. *Advances in accounting*, 29(1), 124-133.
40. Hesford, J. W., Lee, S. H. S., Van der Stede, W. A., & Young, S. M. (2006). *Management accounting: a bibliographic study*. *Handbooks of management accounting research*, 1, 3-26.
41. Laurențiu, R. M. (2016). Importance of SMEs in European countries economy. *Annals of the „Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu, Economy Series*, 3, 174-155.
42. Sabzaliyev, S. M. (2010). *Explanatory dictionary of international and national accounting terms*, Baku
43. Stair, R., & Reynolds, G. (2020). *Principles of information systems*. Cengage Learning.

44. Turner, L., Weickgenannt, A. B., & Copeland, M. K. (2022). *Accounting information systems: controls and processes*. John Wiley & Sons.
45. Valiyev, A., Huseynov, A., Gadimli, N., Huseynov, I., & Elmar, A. (2021). A practical model to implementing IFRS in the national accounting system: The case of Azerbaijan. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 8(4), 585-598.

Əlavə - 1

Anket forması

Sorğu: Azərbaycanda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin Tətbiqi: Kiçik və Orta Müəssisələr üzrə Tədqiqatlar

Demoqrafik suallar:

1. Yaş:

25 yaşdan aşağı

25-34 yaş

35-44 yaş

45-54 yaş

55 yaş və yuxarı

2. Sektor:

İstehsalat

Pərakəndə

Xidmətlər

Tikinti

İnformasiya texnologiyaları

Digər (qeyd edin: _____)

Likert Ölçüsü Sualları:

Zəhmət olmasa təşkilatınızda Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi ilə bağlı qavrayışınıza və təcrübənizə əsaslanaraq aşağıdakı ifadələri qiymətləndirin.

Aşağıdakı miqyasdan istifadə edin:

Tamamilə razı deyiləm - 1

Razı deyiləm - 2

Neytral - 3

Razılaşın - 4

Tamamilə razıyam - 5

4. MİS maliyyə məlumatlarımızın dəqiqliyini artırmışdır.
5. MİS maliyyə proseslərimizin səmərəliliyini artırdı.
6. MİS maliyyə hesabatları üçün tələb olunan vaxtı azaldıb.
7. MİS maliyyə məlumatlarının əlçatanlığını yaxşılaşdırmışdır.
8. MİS təşkilatımızda qərar vermə proseslərini təkmilləşdirmişdir.
9. MİS vergi qaydalarına riayət etmək qabiliyyətimizi təkmilləşdirdi.
10. MİS bizə daxili nəzarətlərimizi sadələşdirməyə və fırıldaqçılıq riskini azaltmağa kömək etdi.
11. MİS biznesimizin maliyyə göstəriciləri ilə bağlı daha yaxşı təsəvvürlər təmin etmişdir.
12. MİS maliyyə departamentimizin ümumi məhsuldarlığını artırdı.
13. MİS bizim mövcud sistem və proseslərimizlə effektiv şəkildə inteqrasiya etmişdir.
14. MİS maliyyə komandamız daxilində əməkdaşlığı və ünsiyyəti yaxşılaşdırmışdır.
15. MİS təşkilatımızın xüsusi mühasibat ehtiyaclarını və tələblərini qarşılamışdır.
16. MİS təlimi və əməkdaşlarımıza göstərilən dəstək effektiv olmuşdur.
17. Hal-hazırda MİS effektiv şəkildə tətbiq edilir.

Dəyərli cavabınız üçün təşəkkür edirik! Cavablarınız Azərbaycanın Kiçik və Orta Müəssisələrində Mühasibat Uçotu İnformasiya Sistemlərinin tətbiqi ilə bağlı tədqiqata töhfə verəcək.